

TADEUSZ BRAJERSKI

CZASOWNIKI POLSKIE PODZIAŁ NA KONIUGACJE I GRUPY*

KONIUGACJA I

G r u p a 1. Infinitivus zakończony na spółgłoskę *-c*, która jest zarazem częścią rdzenia i końcówką („węzeł morfologiczny”, z prasł. *kt’* i *gt’*, np. *pek-ti*, *mog-ti*). W praesens alternacje *k : cz* i *g : ż*.

Piec piekę pieczesz, (*za-*, *przy-...*) *-piekać* III¹. *Siec siekę sieczesz* (archaizm, dawne sek. ndk. *siekać* III traktowane jest dziś jak prymarne). *Tłuc tłukę tłuczysz*, niereg. (*ob-*) *-tłukiwać* I 14² (ale w SDor jest sek. dk. *powytłukać* III). *Wlec wlekę wlokę wleciesz*, (*na-*, *wy-...*) *-wlekać* III (arch. *-włóczyć* II 1). *Móc mogę możesz*, *-magać* III (w zleksykalizowanych *po-*, *dopo-*, *wspo-*, *przemóc*, *wzmóc się* itp.). *Strzec strzegę strzeżesz*, *-strzegać* III (zleksykalizowane *prze-*, *wy- się*, *do-* itp.). *Strzyc strzygę strzyżesz*, (*pod-*, *wy-*, *przy-*) *-strzygać* III.

* Jest to szczegółowa wersja skrótego rozdziału *Podział czasowników na grupy formalne* przedstawionego w syntetycznym opracowaniu *Czasowniki polskie*, które na podstawie materiałów pośmiertnych ŚP. Profesora opublikowano w „Rocznikach Humanistycznych” 47(1999), z. 6, s. 27-62. Autor tych opracowań, dążąc do uporządkowania trudnych spraw semantycznych i gramatycznych czasowników, zaproponował własny przemyślany podział tych wyrazów, różny od znanej klasyfikacji autorstwa J. Tokarskiego (*Czasowniki polskie. Formy, typy, wyjątki, słownik*, Warszawa 1951) i opartego na niej podziału w słownikach (*Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969; *Słownik języka polskiego* pod red. M. Szymczaka, t. I-III, Warszawa 1978), które to ujęcia zostały przez T. Brajerskiego ocenione jako niedokładne („Roczniki Humanistyczne” 47(1999), z. 6, s. 52).

¹ Cyfra rzymska I, II, III, IV oznacza koniugację.

² Cyfra arabska 1, 2... oznacza grupę koniugacyjną.

Dawniej do tej grupy należało więcej czasowników, np. *ciec ciekę cieciesz* i *rzec rzekę rzeciesz*, dziś archaiczne (używa się *ciec cieknę ciekiesz* I 6) i rzadko *rzec rzeknę rzekiesz* I 7).

G r u p a 2. W infinitiwie brak przyrostka (przyrostek „zero”). Przed *-ć* rdzenie zakończone spółgłoską *ś* powstała z *s*, *t* lub *d* i spółgłoską *ź* powstała z *z*. W praesens alternacje *o : e* i *a : e*; także *s : ś*, *z : ź*, *t : ć*, *d : dź*.

Nieść niosę niesiesz, (*od-*, *przy-*, *za-*...) -*nosić* II 1. *Trząść trzęsę trziesięsz*, (*wy-*, *prze-*...) -*trząsać* III. *Paść pasę pasiesz*, (*wy-*...) -*pasać* III. *Wieźć wiozę wiesziesz*, (*wy-*, *prze-*...) -*wozić* II 1. *Leżć lażę leziesz*, (*wy-*, *prze-*...) -*łazić* II 1 (często odmiana błędna: *leżć leżę leziesz*, *łażć lażę laziesz*, a nawet *liżć liżę liziesz*). *Gryźć gryżę gryziesz*, (*nad-*, *wy-*...) -*gryzać* III. *Gnieść gniotę gnieciesz* (*z-*, *przy-*...) -*gniatać* III. *Pleść plotę pleciesz*, (*s-*, *o-*...) -*platać* III. *Mieść miotę mieciesz*, (*z-*, *wy-*..., rzadko używany bez przedrostka) -*miatać* III. *Kłaść kładę kładziesz*, (*na-*, *w-*...) -*kładać* III (sek. ndk. w parach z dk. *od-*łożyć II 1, np. *wykladać* – *wyłożyć*). *Prząść przędę przędziesz*. *Bóść będę bodziesz*. *Wieść wiodę wiedziesz*, (*od-*, *za-*...) -*wodzić* II 1.

G r u p a 3. W infinitiwie rdzeń zakończony samogłoską *a*; w praesens zmienia się ona w *n : ń* lub *m : m'*.

Ciąć tnę tniesz, (*wy-*, *prze-*...) -*cinać* III. *Giąć gnę gniesz*, (*wy-*, *prze-*...) -*ginać*. *Kłać klnę klniesz*, (*prze-*, *wy-*...) -*klinać* III. *Miąć mnę mniesz*. -*PIAĆ* -*pnę* -*pniesz*, (*za-*, *od-*...) -*pinać* III; także *piąć się*, dk. *ws-piąć się*, sek. *ws-pinać się*. -*CZAĆ* -*cznę* -*czniesz*, (*za-*, *po-*, *rozpo-* ...) -*czynać* III. -*PO-* -*cząć* -*cznę* -*czniesz*, (*od-*, *wy-*...) -*poczywać* III; starop. *od-po-czy-ną-ć*. *Żąć żnę żniesz*, (*z-*, *wy-*...) -*żynać* III. -*ŻAĆ* -*żmę* -*żmiesz*, *wy-żymać* III. *Dać dmę dmiesz*, (*na-*, *wy-*...) -*dymać* III. Dk. *jąć* 'zacząć' i *jąć się*, używane tylko w praeteritum, np. *jął opowiadać*, *jął się handlu*; sek. tylko *imać się* od *jąć się*. Dk. -*JAĆ* -*jmę* -*jmiesz*, sek. niereg. -*jmować*, rzadziej -*jmywać* I 14, np. *wy-na-jmować* || *wynajmywać mieszkanie*.

G r u p a 4. Przed końcówką infinitiwu *-ć* stoi rdzeń z grupą *rze* (wyjątkowe *źre-ć*), która w praesens zmienia się w *r : rz*.

Drzeć drę drzesz, (*wy-*, *roz-*...) -*dzierać* III. *Mrzeć mrę mrzesz*, (*u-*, *za-*...) -*mierać* III. *Przeć prę przesz*, (*o-*, *wy-*...) -*pierać* III. *Trzeć trę trzesz*, (*na-*, *po-*...) -*cierać* III. *Wrzeć wrę wrzesz* 'gotować się', np. *woda wrze* || *wre*, brak sek. -*WRZEĆ* -*wrę* -*wrzesz*, (*za-*, *roz-*...) -*wierać* III; tu należy *ot-wierać* od starop. *ote-wrzeć*, dziś para *otworzyć* – *otwierać* III. Dk. *roz-po-strze-ć* -*strę* -*strzesz*, sek. *roz-po-ścierać* III.

G r u p a 5. W infinitiwie rdzeń bez samogłoski, a po nim sufiks *-a-*; w praesens dwa czasowniki mają rdzenie z *o : e*, inne rdzenie bez samogłosek.

*Br-a-ć biore bierzesz, (od-, wy-...) -bierać III. Pracę piórę pierzesz, (s-, prze-) -pierać III. Rwa-ć rwę rwiesz, (wy-, prze-...) -ryw-a-ć III. Ssa-ć sse śsiesz, błędnie odmieniany według grupy I 8, *śsię śsiesz*, lub koniugacji III, *ssam ssasz, (wy-, od-) -sys-a-ć*. Dk. *po-jm-a-ć pojme pojdziesz lub pojdam pojmasz*, brak sek. (pierwotnie *pojmąć* było sekundarnym czasownikiem niedokonanym utworzonym od dk. *pojąć*, por. *im-a-ć się* i gwar. *za-jm-a-ć* 'zajmować').*

G r u p a 6. Należą tu czasowniki z sufiksem *-ną-* || *-n-* || *-ń-*, typu *miękną-ć* *miękn-* *ni-e-sz*. Prawie wszystkie są procesualne (oznaczają najczęściej 'stawać się jakimś'). Kilka z nich może występować bez *-ną-* w infinitiwie (*biec* *biegnę* *biegniesz*, *ciec* || *cieknąć*, *rosnąć* || *rósć* itd.) W praeteritum ginie sufiks *-ną-* (*zmiękn-*, *schud-*), zostaje jednak u czasowników z rdzeniem bez samogłoski (*lg-ną-*, *mk-ną-* itp., ale *sech-* od *sch-ną-ć*), z rdzeniem zakończonym samogłoską (np. *su-ną-*, *gi-ną-*) i kilku z rdzeniem zamkniętym spółgłoską (np. *ciąg-ną-*, *cis-ną-*). Czasowniki bez przedrostka są niedokonane (tym się różni ta grupa od grupy I 7, w której bezprzedrostkowe czasowniki z *-ną-* są dokonane). Od wielu przedrostkowych czasowników dokonanych tej grupy nie tworzy się czasowników sekundarnych.

Biec || *biegnąć* *biegnę* *biegniesz*, (od-, przy-, wy-...) *-biegać* III (czasownik „ruchu”). *Blednąć*, rzadziej *bladnąć*, *blednę* *bledniesz*. *Blaknąć*. *Braknąć* (czasownik dwuaspektowy). *Brnąć*. *Brzęknąć* 'nabrzmiwać, puchnąć' (odróżnić od *brzęknąć* || *brząknąć* I 7). *Brzydnąć*. *Chłodnąć* (częściej *chłodnieć* I 12). *Chłonać*, (w-, po-) niereg. *-chłaniać* III; nie należy tu *o-chłonać* (bez sek.). *Chrypnąć*. *Chudnąć*. *Ciągnąć*, (od-, na-, po-, prze-...) *-ciągać* III (czasownik „ruchu”). *Cichnąć*, (przy-) *-cichać* III. *Ciec* || *cieknąć*, (prze-, wy-...) *-ciekać* III (czasownik „ruchu”). *Cierpnąć*. *Cisnąć*, (na-, przy-...) *-ciskać* III (odróżnić od *cisnąć* 'rzucić' I 7). *Cuchnąć*. *Czeznąć*. *Garnąć*, (o-, przy-...) niereg. *-garniać* III (w gwarach regularnie *wy-gartać*, *zgartać* itp.). *Garnąć się*. *Gasnąć*, (do-, przy-...) *-gasać* III. *Gęsnąć*, dziś częściej *gestnieć* I 12. *Ginać*. *Głuchnąć*. *Gorzknąć*, dziś *gorzknieć* I 12. *Grzęznąć* || *grząźć*. *Kisnąć*, (przy-, za-) *-kisać* III. *Kłęsnąć*, (za- się, w-) *-kłęsać* III. *Kraść* *kradnę* *kradniesz*, (o-, wy-...) *-kradać* III. *Krzepnąć*. *Kwitnąć*, (roz-, prze-...) *-kwitać* III. *Lęgnąć się*, rzadko *ląc się*, (wy-, za-, u-) *-lęgać się* III. *Lgnąć*, (przy-) *-legać* III; rdzeń *-lg-* wtórny pod wpływem rdzenia *-leg-* (starop. *przy-l-ną-ć* z prasłow. *pri-lъp-ną-ti*). *Łaknąć*. *Marznąć*, (na-, prze-...) *-marzać* III. *Mierznąć*. *Mięknąć*, (prze-, roz-...) *-miękać* III. *Milknąć*, (z-, za-), rzadkie *-milkać* III. *Mierzchnąć* 'stawać się ciemniejszym, przygasać', bezpodmiotowo *mierzchnie* 'zmiernie się, zapada mrok'; *zmierchnąć się*, sek. *zmierchnąć się* III. *Mknąć*, (po-, wy- się, prze-...) *-mykać* III; w innym znaczeniu z przedrost-

kiem *za-*, *przy-*, *od(e)-*. *Moknąć*, (*na-*, *prze-...*) -*makać* III. *Niknąć*, (*u-*, *z-*, *prze-*) -*nikać* III. *Pierzchnąć* 'stawać się chropowatym, szorstkim', jak w *skóra na twarzy ci pierzchnie*; odróżnić od dk. *pierzchnąć* 'uciec' I 7. *Petznąć* 'posuwać się jak wąż, czołgać się', (*wy-*, *pod-...*) -*petzać* III (czasownik „ruchu”); także *spetznąć* – *spetzać na niczym* 'nie uda(wa)ć się'. *Petznąć* 'tracić kolor, blaknąć'. *Płonąć*. *Płynąć*, (*do-*, *od-*, *prze-...*) -*pływać* III (czasownik „ruchu”). *Pragnąć*. -*PRZĘGNAĆ* || -*PRZĄC*, (*od-*, *za-...*) -*przęgać* III. *Puchnąć*, (*na-*) -*puchać* III (przestarzałe). *Rosnąć* || *rósć* (*do-*, *wy-*, *za-...*) -*rastać* III. *Rzednąć* lub *rzednieć* I 12. *Rznąć* || *rznać*, (*prze-*, *wy-...*) -*rzynać* III, niereg., por. *wy-żąć wy-żyn-a-ć*. *Schnąć*, (*do-*, *prze-*, *wy-...*) -*sych-a-ć* III. -*SIĄKNAĆ*, (*w-*, *na-...*) -*siąkać*; odróżnić dk. *siąknąć* (*nosem*), -*SIEKNAĆ* *się* (*ręce mi się posiekły* '...s pierzchły i popękały'. *Słabnąć*. *Snąć* (*ryba śnie*), (*u-*, *za-*) niereg. -*sypiać* (powinno być -*sypać*) III. *Stygnąć*, (*o-*, *za-...*) -*stygać* III. *Sunąć*, (*od-*, *po-*, *wy-...*) -*suwać* III (czasownik „ruchu”). *Śmiardnąć* || *śmierdnąć*, przestarz. i gwar., ogólnie *śmierdzieć* II 2. *Tchnąć* 'wydychać, wydzielać coś z siebie' i 'ciężko, z trudem oddychać' (odróżnić od *tchnąć* I 7). *Tęchnąć*, (*za-*) -*tęchać* III. *Więdnąć*. *Więznąć*. *Wilgnąć*, archaizm; w normalnym użyciu (*na-*, *za-*, *od-*), sek. -*wilgać* III (częściej jednak *wilgotnieć* I 12). -*WINAĆ*, (*na-*, *od-...*) -*wi-ja-ć* III. *Wionąć* ndk. 'wiał lekko' i dk. 'powiać nagle'; dokonane czasowniki przedrostkowe, np. *o-wionąć*, *przy-wionąć*, można uważać za derywaty od *wionąć* ndk. i dk.; sek. -*wiewać* III (czasownik „ruchu”). -*WISNAĆ* (*ob-*, *z-...*) -*wisać* III. *Władnąć*, (*o-*) -*władać* III; infinitivus z *-nq-* bez przedrostka jest dziś archaizmem, normalnie *władać* III. -*WYKNAĆ*, (*przy-*, *od-*) -*wykać* III (dwuaspektowe *zwyknąć*). *Ziębnąć*. *Zionąć* ndk. i dk., (*wy-*, *w-*) -*ziewać* III; czasowniki sekundarne mogą być uważane za derywaty (2. stopnia) od *zionąć* w obu znaczeniach lub *ziać* I 11. *Żółknąć* || *żółknieć* (praesens od obu infinitiwów *żółknę żółkniesz*).

G r u p a 7. Do grupy tej należą czasowniki z *-nq-* || *-n-* || *-ń-*, typu *stuk-nq-ć stuk-n-ę stuk-ni-e-sz*, wszystkie dokonane zarówno z przedrostkiem, jak i bez przedrostka (tym się różnią od czasowników grupy I 6, które bez przedrostka są ndk.). Większość z nich nie przyjmuje żadnych przedrostków (np. *bryknąć*, *tupnąć*, *cmoknąć*, *cofnąć*, *runąć*), nie urabia się więc od nich czasowników sekundarnych. Prawie wszystkie są czasownikami momentalnymi. Liczne czasowniki momentalne mają odpowiedniki ndk. w postaci czasowników serialnych, a niektóre z nich – w postaci czasowników jednokrotnych duratywnych. Serialne są tu wykazane w nawiasach bez kwalifikatora, a duratywne w nawiasach z kwalifikatorem *dur*. Bez kwalifikatora są też czasowniki w nawiasie, które należą do koniugacji III.

Czasowniki momentalne tracą w praeteritum sufiks *-ną-* tylko w nielicznych wypadkach (*leg-t, kląk-t, pęk-t, buch-ną-t* || *wy-buch-t, trys-ną-t* || *wy-trys-t* itp.).

Bachnąć. Bąknąć, (wy-) *-bąkiwać* I 14, (*bąkać*). *Beknąć* (o owcy), (*beczeć* II 2). *Beknąć* 'czknać głośno', (*bekać*). *Bęcnąć. Bluznąć*, (*bluzgać*). *Błysnąć*, (*prze-, roz-*) *-błykiwać* I 14, (*błykać*). *Bryknąć* – *brykać*, (czasownik „ruchu”). *Bryznąć*, (*roz-, roz- się*) *-bryzgiwać*, (*bryzgać*). *Brząknąć*, (*brząkać*). *Brzdąknąć* || *brzdęknąć*, (*brzdąkać, brzdękać*). *Brzęknąć* np. *na gitarze* (odróżnić od *brzęknąć* I 6 'puchnąć'), (*brzękać*). *Buchnąć*, (wy-) *-buchać*, (*buchać*). *Bujnąć* 'okłamać', żart., (*bujać*). *Burknąć*, (*od-, wy-*) *-burkiwać*, (*burczeć* II 2). *Bzyknąć*, (*od-*) *-bzykiwać*, (*bzykać, dur. bzyczeć* II 2). *Capnąć. Chapnąć*, (*za-*) *-chapywać*, rzadkie, (*chapać* I 8). *Charknąć*, (*od-, wy-*) *-charkiwać*, (*charkać, dur. charczeć* II 2). *Chlapnąć*, (rzadko *o-*) *-chlapywać*, (*chlapać* I 8). *Chlasnąć*, (*chlastać* III lub I 8). *Chlipnąć*, (*chlipać* I 8). *Chlupnąć*, (*chlupać* I 8). *Chlusnąć*, (*chlustać* III lub I 8). *-CHŁYSNAĆ się* (*za-*) *-chłystywać się*. *Chrapnąć*, (*chrapać* I 8). *Chrobotnąć* (*chrobotać* I 8 lub III). *Chrupnąć*, (*chrupać* I 8). *Chrząknąć*, (*od-*) *-chrząkiwać*, (*chrząkać*). *Chrząsnąć* || *chrząstnąć* || *chrzęsnąć* 'chrupnąć, zachrząścić'. *Chuchnąć*, (*chuchać*). *Chybnąć* (*się*). *Chybotnąć się* (*chybotać się* I 8 lub III). *Chycnąć*, (*chycać*). *Ciachnąć*, (*ciachać*). *Ciapnąć*, (*ciapać* I 8). *Ciepnąć* 'rzucić', (*ciepać* I 8). *Cisnąć* 'rzucić' (odróżnić od *cisnąć* I 6), (*ciskać*). *Ciuknąć* 'uderzyć lekko czymś ostrym' (*ciukać*). *Ciupnąć* 'uderzyć lekko czymś ostrym, rąbnąć lekko', (*ciupać* I 8). *Ciurknąć*, (*ciurkać, rzadko ciurczeć* II 2). *-CKNAĆ*, (*o- się*) *-cykać się*. *Cmoknąć*, (*cmokać*). *Cofnąć* (*się*), (*dur. cofać*). *Cupnąć*, (*przy-*) *-cupywać*. *Cyknąć*, o zegarze, także 'wypić kieliszek wódki', (*cykać, o zegarze*). *-CZERPNAĆ*, (*po-, wy-, za-*) *-czerpywać*, (*czerpać* I 8). *Czknąć*, (*czkać*). *Czmychnąć*, (*dur. czmychać*). *-CZOŁGNAĆ się*, rzadkie zamiast (*prze-, wy-*) *-czołgać się*. *-DECHNAĆ*, (*z-, rzadko w-, wy-*) *-dychać*; czas przeszły *z-dechł*, ale *w-dechnął* itd.; zob. *-tchnąć*. *-DEPNAĆ*, (*na-, przy-, u-, w-*) *-deptywać*, (*deptać* I 8). *Dmuchnąć*, (*w-, wy-, z-*) *-dmuchiwać*, (*dmuchać*). *Drapnąć* np. *pazurem*, (rzadko *za-*) *-drapywać*, (*drapać* I 8). *Drapnąć* 'uciec'. *Drasnąć. Drgnąć*, (*drgać dur. drżeć* II 2). *Drygnąć* gwar., (*drygać*); liter. *wz-drygnąć się, ser. wzdrygać się*. *Drzemnąć* *sobie, z- się*, (*drzemać* I 8 dur.). *Dygnąć*, (*dygać*). *Dyndnąć*, żart. (*dyndać*). *-DZIERZGNAĆ* || *-dzierzgnąć* (*się*), (*prze-, za-*) *-dzierzgać*. *Dziobnąć*, (*dziobać* I 8). *Dzióbnąć*, (*dzióbać* I 8). *Dźgnąć* || *źgnąć* || *źgnąć*, (*dźgać* || *źgać* || *źgać*). *Dźwignąć*, (*dur. dźwigać*). *Fajtnąć*, (*fajtać*). *Fiknąć*, (*fikać*). *Frunąć*, (*od-, przy-, wy-...*) *-fruwąć* (czasownik „ruchu”). *Fuknąć*, (*o-*) *-fukiwać*, (*fukać*). *Furknąć* (*furkać, dur. furczeć* II 2). *Fyrknąć* 'odlecieć nagle z łopotaniem skrzydeł, pofrunąć'.

-GABNAĆ, (na-, za-) -gabywać, (arch. gabać). -GADNAĆ, (od-, z-...) -gadywać, (gadać). Gęgnąć, (możliwe od-) -gęgiwać, gęgać. Gdaknąć, (możliwe od-) -gdakiwać, gdakać. -GLADNAĆ, (o-, o- się, spo-...) -glądać; dziś -glądnać rzadkie, zastępuje się je przez -jrzyć II 2. Głasnąć, (głaskać I 8, rzadko III). Golnąć sobie 'napić się wódki', (golić II 1 wódę). Gruchnąć 'upaść z łoskotem'. Gruchnąć 'zagruchać' (o gołębiu), (gruchać). Grzebnąć 'kopnąć', (grzebać I 8). Grzmotnąć 'uderzyć mocno', (grzmocić kogoś). Gwizdnąć, (gwizdać I 8, rzadko III). Gwiznąć 'ukraść'. Haratnąć 'uderzyć mocno', (haratać haratam III lub rzadziej haraczę I 8). Hojdnąć (się), (hojdać, hojdać się 'huścić, bujać, kołysać'). Hrymnąć 'rymnąć, upaść'. Huknąć, (od-) -hukiwać, (hukać, dur. huczeć II 2). Hulnąć sobie, (hulać). Hycnąć, (hycać 'skakać, podskakiwać', o zajęcach, żabach itd.). -JAKNAĆ, (wy-) -jakiwać, (jakać, jąkać się). Jęknąć, (wy-) -jękiwać, (jęczeć II 2). Kapnąć, (s-) -kapywać, (kapać I 8). Kaszlnąć, (od-) -kastywać, (kastać || kaszlać || kaszleć kaszle kaszlesz I 8). Kichnąć, (kichać). Kinąć || kidnąć gwar., (kidać 'rzucać'); liter. s-kinąć na kogoś. Kipnąć 'umrzeć'. Wulg. kiwnąć, (kiwać). Klapnąć 'usiąść'. Żart. klapnąć 'uderzyć o coś czymś płaskim', (klapać I 8). Klasnąć, (przy-) -klaskiwać, (klaskać I 8, rzadko III). Kłasknąć 'śpiewać (o słowiku)', (kłaskać). Klepnąć, (klepać I 8). Klęknąć, (przy-) -klękać, rzadko -klękiwać, (klękać). Kłapnąć, (kłapać I 8). Kolnąć, (kłuć I 10). Kołatnąć, (kołatać I 8 lub III). Kopnąć kogoś, coś, (kopać I 8). Kopnąć się 'pobiec'. -KOPYRTNAĆ się, wy-. Kropnąć, (kropić 'skrapiać' i 'uderzać, bić kogoś'). Kropnąć się 'uderzyć się mocno', 'położyć się spać' i 'udać się dokądś'. Krząknąć, p. chrząknąć. -KRZĄTNAĆ się, za-, (krzątać się). Krzekotnąć 'zaskrzeczeć' (o sroce), (krzekotać I 8). Krzyknąć, (od-, wy-...) -krzykiwać, (dur. i ser. krzyczeć II 2, dawne ser. krzykać). Kucnąć, (przy-) -kucać, (kucać). Kuknąć, (od-) -kukiwać, (kukać). Kuksnąć 'szturchnąć', (kuksać). Kukuryknąć, (kukurykać). Kulnąć 'posuwać coś okrągłego, poturlać', (kulać). Kumknąć, (kumkać). Kwaknąć, (kwakać I 8 lub III). Kwęknąć, po-kwękiwać, (kwękać i kwęczeć II 2). Kwiknąć, po-kwikiwać, (kwiczeć II 2 i rzadkie kwikać). Kwoknąć, (kwokać I 8 lub kwoktać I 8). Lec || legnąć legnę legniesz, (wy-, przy-, roz- się...) -legać, (arch. dur. legać, dziś kłaść się I 2). Liznąć, (lizać I 8). Lunąć, (dur. lać I 11). -ŁKNAĆ, (prze-, po-) -łykać; bez przedrostka tylko łyknąć. Łomotnąć, (łomotać I 8 lub III). Łopotnąć, (łopotać I 8). Łupnąć 'zaboleć nagle' (łupnęło mi w głowie), (łupać I 8), bezpodmiotowe. Łupnąć 'uderzyć kogoś', (łupić kogoś). -ŁUSKNAĆ, (wy-) -łuskiwać, (łuskać I 8 lub III). Łyknąć p. -łknąć. Łypnąć oczami, (łypać I 8). Łysnąć (się), (łyskać, łyskać się). Arch. i gwar. machnąć czymś, (wy-, za- się) -machiwać, (machać). Machnąć się za mąż, żart., brak ser.

Macnąć 'dotknąć' i 'uderzyć', (*macać*). *Majtnąć* czymś, (*majtać*). *Maznąć*, (*mazać* I 8). *Merdnąć* ogonem, (*merdać*). *Miauknąć*, (*miauczyć* II 2). *Mignąć*, (*migać*). *Minąć*, (*o-*, *po-*, *prze-...*) -*mijać*, (*dur.* lub *ser.* *mijać*). *Miotnąć*, (*miotać*). -*MIZGNAĆ* się, *u-mizgać* się. *Mlasnąć*, (*mlaskać* I 8 lub III). *Mrugnąć*, (*od-*) -*mrugiwać*, (*mrugać*). *Mruknąć*, (*od-*) -*mrukiwać*, (*mruczyć* II 2). *Musnąć*, (*muskać* III lub I 8). *Nurknąć*, (*nurkować*). *Pacnąć*, (*pacać*, *rzadkie*). *Palnąć* głupstwo, *mowę*, także 'uderzyć'. *Parsknąć*, (*wy-*) -*parskiwać*, (*parskać*). *Paść* *padnę* *padniesz*, (*do-*, *na-*, *przy-...*) -*padać*, (*padać*). *Pchnąć*, (*do-*, *po-*, *wy-...*) -*pychać*, (*dur.* *pchać*). *Pęknąć*, (*nad-*) -*pękać*, (*dur.* lub *ser.* *pękać*). *Pierzchnąć* 'uciec', (*roz- się*) -*pierzchać*, (*dur.* *pierzchać*). *Piknąć*, (*pikać*, *np.* *serduszko pika*). -*PIKNAĆ* się, (*s-*). *Pisnąć*, (*piszczyć* II 2, *dawne ser.* *piskać*). *Plasnąć* 'uderzyć na płask', (*plaskać*). *Plunąć*, (*od-*, *wy-*, *s-*) -*pluwać*, (*pluć* I 10, *dawne plwać*). *Plusnąć*, (*wy-*) -*pluskiwać*, (*pluskać* I 8 lub III, także *z się*). *Płatnąć*, *arch.*, (*płatać* 'ciąć na kawałki'). -*PŁUKNAĆ*, (*o-*) -*płukiwać*, (*płukać* I 8). *Pompnąć*, *żart.*, (*pompować*). *Prychnąć*, (*prychać*). *Prysnąć*, (*od-*, *roz- się*, *wy-*) -*pryskiwać*, *dawne ndk.* *wypryskać* 'wytryskać', (*pryskać*). -*PRZATNAĆ* (*s-*, *u-...*) -*przątać*. *Prztyknąć*, (*prztykać*). -*PSNAĆ* się, *wy-*, *o-*. *Psyknąć*, (*psykać*). *Puknąć*, (*od-*) -*pukiwać*, (*pukać*). *Pyknąć*, (*pykać* *dymem z fajki*, *cygara*). *Rąbnąć*, (*rąbać* I 8). -*RĄGNAĆ*, (*u-*) -*rągać* *komuś*. *Rugnąć*, (*rugać*). *Runąć*. *Ryknąć*, (*od-*) -*rykiwać*, (*ryczeć* II 2). *Rymnąć*. *Rypnąć*, (*rypieć*). *Rzec* *rzeknę* *rzekniesz*, *dk.*, (*o-*, *przy-...*) -*rzekać*. *Rzygnąć*, (*rzygać*). *Sapnąć*, (*od-*) -*sapywać*, (*sapać* I 8). *Sarknąć*, (*sarkać*). -*SIĄGNAĆ*, (*o-*) -*siągać*. *Siąknąć* *nosem*, (*wy-*) -*siąkiwać*, *rzadziej* -*siąkać* (*siąkać*); odróżnić od -*siąknąć* I 6). *Siepnąć* (*się*), (*wy-siepywać*, *siepać* I 8). *Sięgnąć*, (*do-*, *za-...*) -*sięgać*, (*sięgać*). *Siknąć*, (*sikać*). *Skowytnąć*, (*skowytać* I 8 lub III) i *skowyknąć*, (*skowyczyć* II 2), *archaizm*. *Skrobnąć*, (*skrobać* I 8). *Skrzypnąć*, (*skrzypieć* II 2). *Skubnąć*, (*wy-*) -*skubywać*, (*skubać* I 8). *Smagnąć*, (*smagać*). *Smarknąć*, (*wy-*) -*smarkiwać*, (*smarkać* I 8 lub III). *Smoknąć* 'ssać *mlasnąć*', (*smokać*). *Smyknąć*, (*o-*) -*smykiwać*, (*smykać* 'oskubywać, szczy-pać, *np.* *kłosy*'). -*SMYKNAĆ* się, (*prze-*, *wy-*) -*smykiwać* się, *dawne* -*smykać* się. *Stać* się, (*dur.* *stawać* się I 13). -*STAC* -*stanę* -*staniesz*, (*na-*, *za-*, *od-*, *prze-*, *poprze-*, *zaprze-*, *arch.* *o- się*, *do-* 'otrzymać', *do- się*, *wydo-*, *wydo-się*, *zo-*, *pozo-*, *przyzo-*, *u-*, *u- się*, *w-* *z* *dawnego wz-*, *pow-*, *zmartwych-*, *zmartwychpow-*, *przy-*, *roz- się*) -*stawać* I 13. *Stanąć*, (*przy-*) -*stawać*, (*stawać*). *Stąpnąć*, (*stąpać*). -*STERKNAĆ*, (*wy-*) -*sterkać*, *por.* *sterczyć* II 2. *Stęknąć*, (*stękać* lub *stęczyć* II 2). *Stuknąć*, (*stukać*). -*STRYCHNAĆ*, (*od- się*, *wy-*, *wy- się*) -*strychać*, *sekundarne* *rzadko* *używane*. -*STRZYGNAĆ*, (*roz-*) -*strzygać*. *Strzyknąć*, (*w-*, *za-*) -*strzykiwać*, (*strzykać*). *Stuknąć*, (*wy-*) -*stukiwać*, (*stukać*). *Syknąć*, (*dur.* *syczyć* II 2, *ser.* *rzadkie* *sykać*). *Sypnąć*, (*sypać*)

I 8). *Sypnąć komuś* 'zbić kogoś', częściej *w-sypać komuś*. *Szarpnąć*, (*nad-*, *wy-*) -*szarpywać*, (*szarpać* I 8). *Szczeknąć*, (*od-*) -*szczekiwać*, (*szczekać*). *Szczęknąć*, (*szczękać*). -*SZCZKNAĆ*, *u-*. *Szczypnąć*, (*pod-*) -*szczypywać*, (*szczy-pać* I 8). *Szepnąć*, (*od*, *pod-*, *wy-*) -*szeptywać*, (*szeptać* I 8, rzadko III). *Szmyrgnąć* || *szmyrnąć* 'rzucić ze złością', (*szmyrgać*). *Szurgnąć* || *szurnąć* np. *noga*, (*szurgać* lub *szurać*). *Szurnąć* np. *w krzaki* 'rzucić się, wbiec'. *Szusnąć* || *szustnąć* 'dać susa', (*szustać*). -*ŚCIGNAĆ*, (*do-*, *prze-*) -*ścigać*, por. dur. *ścigać*. -*ŚLIZNAĆ się*, rzadko -*ślizgnąć*, (*prze-*, *w-*, *wy-*, *ze-*) -*ślizgi-wać się*, ale też rzadkie ndk. *prze-ślizgać się*, por. dur. *ślizgać się*. -*ŚMIECH-NAĆ się*, *u-śmiechać się*. *Śmignąć* 'machnąć czymś długim' i 'pomknąć, pobiec szybko', (*prze-*, *wy-*, *wy- się*) -*śmigiwać*, ale od *wyśmignąć* 'wyro-snąć (np. o drzewie)' brak ndk., (*śmigać*). *Świerknąć* 'ćwierknąć', (*świer-kać*). *Świsnąć*, rzadko *świstnąć*, (*świstać* I 8 lub III). *Świsnąć* 'ukraść coś'. Wulg. -*TAKNAĆ*, (*po-*, *przy-*) -*takiwać*. *Targnąć* 'pociągnąć gwałtownie', (*targać*). *Targnąć się na kogoś*, brak ndk. *Tchnąć*, (*od(e)-*, *wes-*, *wz-*) -*dy-chać*. *Telepnąć (się)*, (*telepać* I 8, *telepać się*). *Tknąć*, (*do-*, *na- się*, *po- się*, *przy-...*) -*tykać*, (*tykać*). *Tryknąć*, (*trykać*). *Trysnąć* 'wypłynąć gwałtownie wąskim strumykiem' (o płynach, proces.), (*wy-*) -*tryskać*; ale -*trysnąć* w zna-czeniu czynnościowym (*w-*, *na-*, *roz-*) -*tryskiwać*, (*tryskać*). *Trzasnąć*, (*przy-*, *za-*) -*trzaskiwać*, (*trzaskać*). *Trząchnąć*, (*po-*, *wy-*) -*trząchać*, (*trząchać*), rzadkie; także żart. *wtrząchnąć* – *wtrząchać* '(z)jeść coś z apetytem'. *Trzą-snąć*, (*o- się*, *po-*, *prze-...*) -*trząsać*, (gwar. ser. *trząsać*, ogpol. *trząść* I 2). *Trzepnąć*, (*s-*) -*trzepywać*, (*trzepać* I 8). *Tupnąć*, (*przy-*) -*tupywać*, (*tupać* I 8). *Wahnąć się*, rzadkie, (*wahać się*). *Walnąć* 'uderzyć kogoś mocno', (*walić*). *Warknąć*, (*od-*) -*warkiwać*, (*warczyć* II 2). *Wierzgnąć*, (*wierzgać*). *Wionąć* 'powiać nagle', (*o-*, *przy-...*) -*wiewać*, (*wiać* I 11), zob. *wionąć* I 6. *Wrzasnąć*, (*od-*) -*wrzaskiwać*, (*wrzeszczyć* II 2). *Zerknąć*, (*zerkać*). *Zgrzytnąć*, *po-* *zgrzytywać*, (*zgrzytać*). *Zipnąć*, (*zipać* I 8). *Ziewnąć*, (*ziewać*). *Zionąć* 'wydmuchnąć nagle', (*wy-*) -*ziewać*, także *wzionąć* – *wziewać*, (*ziać* I 11), zob. *zionąć* I 6. *Żachnąć się*, (*zachać się*). -*ŻYMNAĆ się*, (*z-*) -*żymać się*. *Żgnąć*, (*żgnąć*), zob. wyżej *dźgnąć*.

Bezprzedrostkowych czasowników dk. z *-ną-* zanotowano w SJP około 280 (w MSJP ok. 160). Nie wszystkie znalazły się w naszym wykazie. Stanowią one bardzo żywotny typ słowotwórczy, o czym świadczą różne, notowane i nie notowane w słownikach, neologizmy, najczęściej żartobliwe w rodzaju *bujnąć kogoś* 'okłamać', *bulnąć za coś* 'zapłacić dużo za coś' (dur. *bulić*), *dyndnąć na szubienicy* zamiast *zadyndać*, *hulnąć sobie* 'zabawić się, poszaleć', *kapnąć się* 'wykąpać się', *kipnąć* 'zakupić nagle' (*Mleko ci kipnie!*) w zestawieniu ze znaczeniem 'umrzeć', *łapnąć się* 'połapać się, zrozu-

mieć', *palnąć se* 'zapalić, wypalić papierosa' (por. *palnąć sobie w łeb*), *pisnąć* 'podpisać, zwłaszcza „parafą”', *plaknąć sobie* 'popłakać', *siednąć se*, *siurnąć se* 'oddać mocz' itp. Zdarzają się nawet formacje odrzeczownikowe, np. *szachnąć se* 'pograć sobie w szachy', *bachnąć se* 'zagrać jakiś utwór Bacha' i inne, nie zawsze „salonowe”.

Wykaz jest obfity, bo chodzi tu o problem licznych „par aspektowych” typu *tupać – tupnąć* notowanych przez nasze słowniki.

G r u p a 8. Przed końcówką infinitiwu stoi sufiks *-a-*. Znajdujące się przed nim twarde spółgłoski i grupy spółgłoskowe zmieniają się w miękkie lub funkcjonalnie miękkie we wszystkich formach osobowych (łącznie z 1. os. sing. i 3. os. plur.) czasu teraźniejszego (przyszłego dokonanego): *p w p'*, *b w b'*, *w w w'*, *m w m'*, *n w n'*, *ł w l*, *r w rz*, *s w sz*, *z w ż*, *t w cz* || *c, k w cz*, *g w ż*, *st w szcz*, *zd w żdź*, *sk w szcz*.

Przykłady: *Drapać drapię drapiesz drapią*, *dłubać dłubię dłubiesz dłubią*, *pisać piszę piszesz piszą*, *orać orzę orzesz orzą*, *chłostać chłostasz chłostasz chłostasz chłostasz*, *gwizdać gwizdą gwizdziesz gwizdą* itp. Czasowniki na *-tać* (po spółgłoskach innych niż *s*) i na *-otać* zmieniają spółgłoskę *t* częściej w *cz* niż w *c*: *deptać depczę depczesz depczą*, *chichotać chichoczę chichoczysz chichoczą* itp. zamiast historycznie poprawnych form *depce depcesz depcą*, *chichocę chichociesz chichocą* itd.

Wiele spośród czasowników tej grupy można usłyszeć w odmianie według koniugacji III, np. *strugam strugasz* zamiast *struję strujesz*. W niżej podanym wykazie czasowniki takie oznaczono cyfrą III.

Babrać (się), (*roz-*, *za-*) *-babrywać*. *Bajać*. *Bazgrać*, (*za-*) *-bazgrywać*. *Bełkotać* III. *Bełtać* III, (*za-*, *roz-*) *-bełtywać*. *Bluzgotać* III. *Błyskotać* III. *Brechać* 'kłamać'. *Brzechać* 'ujadać, szczekać' i 'gadać'. *Bulgotać* III. *Capać*. *Chapać*. *Charkotać*. *Chichotać*. *Chlapać*, (*o-*, *roz-*...) *-chlapywać*. *Chlastać* III. *Chlipać*, *po-chlipywać*. *Chlupać*. *Chlupotać*. *Chłęptać*, (*wy-*) *-chłęptywać*. *Chłostać* III. *Chrapać*, *po-chrapywać*. *Chrobotać* III. *Chrupać*. *Chybotać (się)*. *Ciapać*. *Ciepać* 'rzucać'. *Ciosać cieszę cieszysz cieszą* (formy historycznie poprawne), częściej *cioszę cioszysz* itd., rzadko *ciosam*, *-asz* III, (*ob-*, *ś-*...) *-ciosywać*. *Cipać*. *Cmoktać* III. *Ciupać* 'lekko i często uderzać'. *Czerpać*, (*wy-*) *-czerpywać*. *Czesać*, (*prze-*, *roz-*...) *-czesywać*. *Człapać*. *Ćpać* III. *Deptać*, (*przy-*, *wy-*...) *-deptywać*. *Dłubać*, (*wy-*, *roz-*...) *-dłubywać*. *Drapać*, (*o-*, *roz-*, *w- się*) *-drapywać*. *Dreptać*, (*wy-*) *-dreptywać*. *Druzgotać*. *Drzemać*, (*prze-*, *po-*) *-drzemywać*. *Dybać*. *Dygotać*. *Dziobać*, (*wy-*, *roz-*...) *-dziobywać*. *Dziobać*, *po-dzióbywać*. *Furkotać*. *Gdakać*, *po-gdakiwać*. *Gderać* III. *Głaskać* III, (*u-*) *-głaskiwać*. *Gruchotać*. *Grzebać*, (*od-*, *roz-*...) *-grzebywać*. *Grzechotać* III. *Gulgotać*. *Guzdrać się* rzadko III. *Gwizdać* III, (*wy-*,

prze-) -gwizdywać. Hurgotać. Iskać. Jazgotać. Kapać, (s-) -kapywać. Karać. -KASAĆ, (za-, pod-) -kasywać. Kastać || kaszlać || kaszleć, kaszłę kaszlesz, czasem *kastam*, -asz III, (po-, wy-) -kastywać || -kaszliwać (-kastuję -kastujesz, ale -kaszliwam, -asz III). Kazać ndk. i dk., (na-, przy-...) -kazywać. Kąpać (się). Klapać. Klaskać III, (o-, wy-) -klaskiwać. Klekotać. Klektać III. Klepać, (o-, za-...) -klepywać. Kłamać, (o-, za- się) -kłamywać. Kłapać, pokłapywać. Kłopotać (się). Kolebać. Kołatać III. Kołysać. Kopać, (wy-, za-...) -kopywać. Krajać III, (o-, roz-...) -kraiwać III -am, -asz; częściej -kraiwuję -kraiwujesz, nieregularnie, bo z zachowaniem sufiksu -iw-; zob. *kroić* II 1. Krakać, (wy-) -krakiwać. Krzekotać III. Krzektać III. Krzesać (wy-...) -krzesywać. Kwakać III. Kwokać. Kwoktać III. Lizać, (z-, wy-...) -lizywać. Łajać III. Łamać, (wy-, za-...) -łamywać. Łapać, (wy-) -łapywać. Łaskotać. Łechtać III. Łgać rzadko III, (o-, wy- się) -łgiwać. Łomotać III. Łopotać III. Łoskotać III. Łupać, (ob-, prze-...) -łupywać. Łuskać III, (wy-) -łuskiwać. Łypać. Mamlać III. Mamlać III. Mamrać (się). Mamrotać III. Mazać, (wy-, za-...) -mazywać. Migotać (się). Mlaskać III, *po-mlaskiwać*. Muskać częściej III. Nizać. Orać, (za-, wy-...) -orywać. Paplać III. Paprać. -PASAĆ się, (o-, prze-...) -pasywać. Pisać (wy-, za-...) -pisywać. Plaskać III. Plątać (się) III, (roz-, wy-...) -plątywać. Pluskać (się) III. Płakać (o-, wy-...) -płakiwać. Płukać, (o-, s-...) -płukiwać. Rąbać, (prze-, wy-...) -rąbywać. Rechotać. Rwać rwię rwiesz, zob. I 5. Rypać. Rzechotać. Rzegotać. Rzezać III (odmiana *rzeżę rzeżesz* archaiczna), (ob-, wy-) -rzezywać. Sapać, *po-sapywać*. Siepać, (wy-) -siepywać. Skakać. Skamlać III. Skowytąć III. Skrobać, (wy-, o-...) -skrobywać. Skubać, (o-, pod-...) -skubywać. Stać ślę ślesz, (wy-, na-...) -sytać III. Stać ściełę ścielesz (częściej *ścielić*, -ę, -isz II 1), (wy-, za-...) -ścielać || -ścietać III. Smarkać III, (o-, za-) -smarkiwać. Smoktać III. Ssać się śsiesz, zob. I 5. Strugać III, (wy-, za-...) -strugiwać. Sypać, (na-, wy-...) -sypywać. Szamotać się III. Szarpać (się), (wy-, ob-) -szarpywać. Szczebiotać. Szczepać. Szczypać, (pod-) -szczypywać. Szemrać. Szeptać, (pod-, na-...) -szeptywać. Szwargotać. Świegotać III. Świergotać III. Świstać III, (wy-) -świstywać. Tarkotać III. Telepać (się). Terkotać. Trajkotać. Trzepać, (o-, wy-...) -trzepywać. Trzepotać III. Tupać, (ob-, wy-...) -tupywać. Tupotać. Turkotać. Warkotać III. Wiązać (za-, pod-...) -wiązywać. Zipać. Żebrać, (wy-) -żebrywać. Żłopać, (wy-) -żłopować. Tutaj też należy czasownik dk. *zyskać* III (-am, -asz) odmieniający się archaicznie *zyszczę zyszczesz zyszczą* (prasł. *sъ-iskati*, por. *iskać*).

G r u p a 9. Należą tu tylko 2 czasowniki rdzenne *mleć* i *pleć* wraz z nielicznymi bezpośrednimi derywatami przedrostkowymi.

Mleć mieleł mieleisz; odmiany niepoprawne: *mlić mieleł mieleisz, mielić mieleł mielisz*, cz. przeszły *zemiłem* lub *zmieliłem* zamiast poprawnej *zmetłem*; rzadkie sekundarne (*wy-, prze-*) *-mleć*.

Pleć pieleł pieleisz, (*o-, wy-*) *-pieleć*. Czasownik ten zastępuje się najczęściej czasownikiem *plewić plewię plewisz* II 1 bez formacji sekundarnych. Czas przeszły *plewiłem* zamiast poprawnego *pelłem*.

G r u p a 10. Temat infinitiwu zakończony samogłoskami *i, y* lub *u* należącymi do rdzeni. W cz. terażniejszym (przyszłym dokonanym) po rdzeniu występuje „konektyw” *-j-* we wszystkich formach osobowych. Derywaty sekundarne należą do koniugacji III.

Bić biję bijesz, (*do-, z-...*) *-bijać*. *Gnić*, (*nad-, wy-*) *-gniwać*. *Pić*, (*po-, wy-*) *-pijać*. *Wić* (*się*), (*u-*) *-wijać*. *Kryć*, (*u-, za-...*) *-krywać*. *Myć*, (*prze-, z-...*) *-mywać*. *Ryć*. *Szyć*, (*na-, wy-...*) *-szywać*. *Tyć*. *Wyć*. *Żyć*, (*prze-, od-*) *-żywać*.

Czuć, (*od-, wy-...*) *-czuwać*. *Duć* (*wiatr duje*). *Kuć*, (*pod-, za-, wy-...*) *-kuwać*. *Kłuć się*, (*wy-*) *-kluwać się*. *Kłuć*, (*na-, wy-...*) *-kłuwać*, także *wykalać* (arch., zamiast *wykalać*). *Knuć*, rzadkie *u-knuwać*. *Pluć*, (*wy-, za-...*) *-pluwać*. *Pruć*, (*wy-, s-*) *-pruwać*. *Psuć*, *nad-psuwać się*. *Snuć* (*się*), (*do-, wy-, za-*) *-snuwać*. *Suć* 'sypać', 'przetykać (np. materiał złotą nicią)', arch. *Szczuć*, (*za-, pod- wy-*) *-szczuwać*. *Truć*, (*za-, wy-*) *-truwać*. *Żuć*, (*prze-*) *-żuwać*.

Tu należą czasowniki z dawnym rdzeniem *-u-*, który dziś występuje w postaciach *-bu-* i *-zu-* (absorpcja spółgłosek *b* i *z* należących do przedrostków): *o-bu-ć* (*się*) z dawnego *ob-u-ć*, skąd *prze-bu-ć się*, *roz-bu-ć się* oraz *z-zu-ć buty* z dawnego *z-u-ć*, skąd *prze-zu-ć się*, *roz-zu-ć się*, *w-zu-ć buty*, *wy-zu-ć kogoś z majątku*. Czasowniki sekundarne: *o-, prze-...-buwać* i *-zuwać*.

G r u p a 11. Wchodzą tu kontynuacje prasł. czasowników typu *sě-j-a-ti* *sě-j-o* *sě-j-e-ši*. W infinitiwie grupa *ěja* uległa kontrakcji, skąd polskie *sia-ć* z *a* pierwotnie długim, dziś ścieśnionym w gwarach. Tę samogłoskę *a* należy dziś uważać za zakończenie rdzenia. Zmienia się ona w *e* w czasie terażniejszym (przyszłym dokonanym) i w czasownikach sekundarnych: *sia-ć sie-j-ę sie-j-e-sz*, *za-sie-wa-ć*. Należą tu następujące czasowniki bezprzedrostkowe wraz z ich przedrostkowymi derywatami pierwszego stopnia:

Dziać (*się*), (*po- się*, *zapo- się*, *o-, o- się*) *-dziewać*. *Chwiać* *czymś* i *chwiać się*, (*roz-*) *-chwiewać*. *Grzać* (*się*), (*o-, wy-, roz-...*) *-grzewać*. *Lać*, (*wy-, ob-, do-...*) *-lewać*. *Piać*, *o-piewać*; pierwotnie sekundarne *ś-pie-wa-ć* pełni dziś funkcję czasownika prymarnego. *Siać*, (*za-, wy-...*) *-siewać*. *Śmiać się*, (*wy- kogoś*, *za- się*) *-śmiewać*. *Wiać*, (*o-, wy-...*) *-wiewać*. *Ziać*, (*wy-*) *-ziewać*; także pierwotnie sekundarne, dziś prymarne *ziewać*.

G r u p a 12. Są tu czasowniki na *-e-ć*, *-e-j-e*, *-e-j-e-sz*. Znaczna ich większość urobiona została od przymiotników i znaczy: 'sta(wa)ć się jakimś, przybierać cechę oznaczoną przymiotnikiem podstawowym', np. *mądrzeć* od *mądry*. Niewielka ilość czasowników odprzymiotnikowych znaczy: 'odróżni(a)ć się od tła cechą wskazaną przez podstawę', np. *bieleć* w zdaniu: *W dali białaty ośnieżone szczyty Tatr*. Ale *widnieć* 'być widocznym', np. *Na ścianach widniały rysunki przedstawiające sceny myśliwskie*. Rzadkie są czasowniki odrzeczownikowe oznaczające 'sta(wa)ć się kimś lub czymś', a ściślej 'przybierać cechy właściwe bytowi oznaczonemu podstawą', np. *tetryczeć* 'stawać się tetrykiem, przybierać cechy tetryka', *wapnieć* 'przybierać cechy wapna'. Czasowniki o innym pochodzeniu i znaczeniach są wyjątkowe.

Czasowniki sekundarne tworzone są tylko od następujących czasowników: *-BRZMIEĆ* 'puchnąć', (o-, na-) *-brzmiewać*. *Dnieć*, (roze-) *-dniewać*. *-DUMIEĆ*, (z- się) *-dumiewać*. *-JRZEĆ*, (do-) *-jrzewać* (nie mylić z *-jrzeć* II 2, np. *ujrzeć ujrzę ujrzysz*). *Mdleć*, (o-) *-mdlewać*.

W SJP odnotowano m.in. następujące czasowniki tej grupy:

Apatycznieć. *Babieć*, *baranieć*, *biednieć*, *bieleć*, *blednieć*, *błękitnieć*, *bogacieć*, *boleć* (nie mylić z *boleć* II 2), *brązowieć*, *brunatnieć*, *brutalnieć*, *-BRZMIEĆ*, *butwieć*, *bydlęcieć*. *Capieć*, *chłodnieć*, *chorzeć*, *ciemnieć*, *ciepleć*, *ciężeć*, *ciszeć*, *cukrzeć*, *czadzieć*, *czernieć*, *czerstwieć*, *czervenieć*. *Delikatnieć*, *dębieć*, *dłużeć*, *dnieć*, *dobrzeć*, *drewnieć*, *drętwieć*, *drobnieć*, *drożeć*, *-DUMIEĆ*, *dumnieć*, *durnieć*, *dziadzieć*, *dziczeć*, *dziecinnieć*, *dziurawieć*, *dziwaczeć*. *Flaczeć*, *-FOLŻEĆ*. *Gałganieć*, *garbacieć*, *gburowacieć*, *gęstnieć*, *gęścieć*, *głodnieć*, *głupieć*, *gnuśnieć*, *goreć* (*goreje* || *gore*, *gorzał*), *gorzeć*, *gorzknieć*, *grabieć*, *grubieć*, *grzybieć*. *Hajdamaczeć*, *hardzieć*, *-HOJNIEĆ*. *Idiocieć*, *istnieć*. *Jałowieć*, *jaśnieć*, *jełczeć*, *jędrnieć*, *-JRZEĆ*. *Kaleczeć*, *kamienieć*, *kapcanieć*, *karleć*, *kartowacieć*, *kołowacieć*, *kołtunieć*, *kopcieć*, *kosmacieć*, *kostnieć*, *kraśnieć*, *kruszeć*, *-KULAWIEĆ*, (o-), *kuleć*, *kwaśnieć*. *Lenieć*, *leniwieć*, *linieć*, *-LŹEĆ* (ze-), *lodowacieć*. *Ładnieć*, *łagodnieć*, *łuszczęć*, *łysieć*. *Majaczeć*, *maleć*, *maniaczeć*, *markotnieć*, *marnieć*, *martwieć*, *mądrzeć*, *mdleć*, *mętnieć*, *mężnieć*, *miękczeć*, *mizernieć*, *młodnieć*, *mrocznieć* (brak w SJP, też *pomrocznieć*), *-MSZEĆ* (o-), *murszeć*. *Nędznieć*, *niedołęźnieć*, *niemieć*, *nieruchomieć*, *nikczemnieć*, *niszczeć*. *Ogromnieć*, *olbrzymieć*, *obojętnieć*. *Parcieć*, *parszywieć*, *pąsowieć*, *pełnieć*, *pęcznieć*, *pięknieć*, *pleśnieć*, *ptowieć*, *pochmurnieć*, *podleć*, *pokornieć*, *popieleć*, *pospolicieć*, *potężnieć*, *potnieć*, *potulnieć*, *poważnieć*, *powszechnieć*, *powszednieć*, *promienieć*, *próchnieć*, *przeć*, (*przeje*, *wy-*, odróżnić od *przeć* I 4), *przystojnieć*, *przytomnieć*, *pulchnieć*, *purpurowieć*, *pustoszeć*, *pysznieć*. *Rdzewieć*, *robaczywieć*, *ropieć*,

-ROSIEĆ (o-), różowieć, rudzić, rumienieć, runieć, ryżać. -SAMOTNIEĆ (o-), sępieć, sinieć, siwieć, skorupieć, -SKROMNIEĆ (ze-), słabieć, słupieć, smutnieć, sowieć, starzeć (się), subtelnieć, szaleć, szarzeć, szczupleć, szlachetnieć, szpetnieć, szronieć, sztywnieć. Śniedzieć. Tanieć, tetryczeć, tępieć, tężeć, tleć, tłuszczyć, topnieć, tumanieć, trędowacieć, truchleć, trupieszczęć, trzeźwieć, twardnieć. Ubożeć. Wapnieć, wątłeć, -WDOWIEĆ (o-), widnieć, wilgotnieć, -WILŻEĆ (od-), wietrzeć, wiotczeć, włosieć, wolnieć, wonieć, wrzodzieć, wszawieć, wulgarnieć, wyrodnieć. Zdrowieć, zieleńceć, zwierzęcieć. Żółcieć, żółknieć.

Czasowniki *blednieć, chłodnieć, gorzknieć* i *żółknieć* mieszają się z odpowiednimi czasownikami z *-ną-* (grupa 6), skąd odmiana *blednę bledniesz, chłodnę chłodniesz* itp. W gwarach miesza się też *gęstnieć* z *gęsnąć* i *młodnieć* z *młodnąć*.

SJP na pewno nie podaje wszystkich czasowników z *-eć -eje -ejesz*. Grupa ta jest bardzo żywotna; łatwo się tworzy neologizmy typu *ozdobnieć, lakonicznieć, prezesieć, dyrektorzeć, zestudencieć* itp.

G r u p a 13. W infinitiwie przed końcówką *-ć* stoi sufix *-wa-*, który w formach osobowych czasu teraźniejszego (przyszłego dokonanego) jest zastępowany „konektywem” *-j-*, np. *da-wa-ć da-j-ę da-j-e-sz*. Należą tu wyłącznie sekundarne czasowniki utworzone od dokonanych *dać* (niereg.), *stanąć, stać się* i *-stać* (zob. w grupie 7) oraz od *-znać* III, więc *dawać, wydawać, sprzedawać* itd., *stawać, przystawać* (od *przystanąć*), *stawać się, dostawać, wydostawać, zostawać, pozostawać* itd., *poznawać, rozpoznawać, doznawać* itd.

G r u p a 14. W infinitiwie przed końcówką stoi sufix *-ywa-* (*-iwa-* po *k, g i ch*), a w formach osobowych czasu teraźniejszego (przeszłego dk.) sufix *-uj-*, np. *czyt-ywa-ć czyt-uj-ę czyt-uj-e-sz*. Do grupy tej należą wyłącznie czasowniki sekundarne: bezprzedrostkowe czasowniki iteratywne habitualne typu *czytywać, pisywać, służyć* oraz przedrostkowe utworzone od czasowników na *-ać* z koniug. III i grupy I 8, np. *wyczytywać, podpisywać, oczekiwać, zestrugiwać, usługiwać, podsłuchiwać*.

Nieregularnie tworzone są formy czasu teraźniejszego od sekundarnych czasowników powstałych na bazie *strzelić* II 1 (i *strzelać* III), np. *ze-strzel-iwa-ć ze-strzel-iw-uj-ę* od *zestrzelić* i *roz-strzel-iwa-ć roz-strzel-iw-uj-ę* itd. od *rozstrzelać* (zamiast **ze-strzel-uj-ę *roz-strzel-uj-ę*).

Zamiast *-ywa-* jest wyjątkowo *-iwa-* w (*od-, po-, wy-*) *-kaszliwać* i *po-skrzypić* (*częściej -kastować* i *-skrzypować*; praesens *-kastuję* i *-skrzypuję*). W SJP jest *cierp-iwa-ć* (*bom cierpiwał*, 1. os. sing.), dziś nie używane.

Czasowniki (*nad-, prze-...*) *-gniwać*, (*prze-, wy-...*) *-drwiwać*, (*pod-, wy-...*) *-kpiwać*, (*wy-, przy-*) *-śniwać się*, (*o-, za-*) *-mgliwać (się)* należą do koniugacji III (*-am, -asz*).

G r u p a 15. Należą do niej czasowniki z sufiksem *-owa-* w infinitiwie i z sufiksem *-uj-* w formach czasu teraźniejszego (przyszłego dokonanego), np. *rys-owa-ć rys-uj-ę rys-uj-e-sz*. Są to przeważnie czasowniki zapożyczone, takie jak np. *negować, migrować, perswadować, szacować, ładować, angażować, kokietować* (od łac. *negare, migrare, persuadere*, niem. *schatzen, laden*, franc. *engager, coqueter*), oraz utworzone od rzeczowników (polskich i obcych) wyrażające różne stosunki między podmiotem czynności (stanu) i przedmiotem nazywanym przez rzeczownik podstawowy, np. *matkować* 'pełnić obowiązki matki', *królować* 'pełnić obowiązki króla', *prezesować* 'pełnić obowiązki prezesa', *telefonować* 'posługiwać się telefonem', *piłować* 'posługiwać się piłą', *szczotkować* 'posługiwać się szczotką', *farbować* 'pokryć (coś) farbą', *kołować* 'robić koła jadąc lub idąc' (*Samolot kołował nad miastem*), *obozować* 'przebywać w obozie', *nocować* 'przebywać (gdzieś) całą noc', *zimować*.

Czasowniki bez przedrostków (rodzimych) są w zasadzie niedokonane. Jest jednak sporo bezprzedrostkowych czasowników dwuaspektowych, zwłaszcza wśród zapożyczonych, np. *adoptować dziecko, aresztować, datować, dedykować, doktoryzować (się), eksmitować, ewakuować, ingerować, kapitulować, promować, restytuować, windykować*; rodzime dwuaspektowe: *darować, mianować, ślubować* oraz *rozchodować i wzmiarkować* (od *rozchód* i *wzmianka*). Czasownik *ofiarować* jest dziś dokonany, ale w tekstach archaizowanych, np. w modlitwach, używany jest w dwu aspektach: *ofiaruję* w znaczeniu 'ofiaruję' (futurum) i 'ofiarowuję'.

Czasownik z przedrostkiem jest dokonany, jeśli przedrostek pełni w nim funkcję formantu, a niedokonany, jeśli przedrostek nie jest formantem, lecz integralną częścią podstawy. Dokonany jest np. czasownik *napastować* utworzony formantem *na-* od *pastować*, ale niedokonany jest czasownik *napastować* utworzony formantem *-owa-* od rzeczownika *napaść*. Niezgodny z tą zasadą jest aspekt dk. czasowników *rozchodować, wydatkować* i *zadatkować* utworzonych formantem *-owa-* od rzeczowników *rozchód, wydatek* i *zadatek* (czasownik *wydatkować* jest notowany jako dwuaspektowy w SJP, a jako ndk. w MSJP; *zadatkować* w obu słownikach dk.). Niezbyt jasna jest sprawa niedokonaności czasowników *usiłować* i *sprawować (się)* wobec istnienia czasowników *siłować się* i *prawować się*. Nie zostały one utworzone za pomocą przedrostków, bo gdyby tak było, byłyby dokonane. Można przypuszczać, że *usiłować* utworzono formantem *-owa-* od starop. *usile* lub od nie notowanego w zabytkach rzeczownika *usił* (Linde notuje *usitek* i zakłada istnienie rzeczownika *usił*); można też uważać ten czasownik za starop. imperfectivum sekundarne w stosunku do prymarnego dk. *usilić* nie notowanego w zabytkach.

Czasownik *sprawować się* jest niewątpliwie starop. imperfectivum sek. od *sprawić się* (por. dzisiejsze: *Jedź, a spraw się tam dobrze!* z czasownikiem jednokrotnym i *Pamiętaj, żebyś się tam dobrze sprawował!* z czasownikiem wielokrotnym); podobnie można tłumaczyć niedokonaność czasownika *sprawować* (*władzę, urząd, funkcję* itp.). Zaskakuje też niedokonaność czasowników *naśladować* i *prześladować*, bo wyglądają tak, jakby były utworzone za pomocą przedrostków *na-* i *prze-* od czasownika *śladować* (jest on notowany w SJP z kwalifikatorem *dawny*). Czasowniki te powstały chyba od wyrażen przyimkowych *na ślad* i *prze ślad* lub – co mniej prawdopodobne – od rzeczowników *naślad* i *prześlad* (zanotowanych przez Lindego). Można je uważać za starop. imperfectiva utworzone od dk. *naśledzić* i *prześledzić* (*naśledzić* nie zanotowały zabytki, brak w nich też *prześledzić* w znaczeniu obchodzącym nas tutaj).

Czasowniki z *-owa-ć* (ndk. i dk.) są w zasadzie czasownikami prymarnymi. Wyjątkowo sekundarne są: *kupować* i (*do-, s-, od-...*) *-kupować* || *-kupywać*, (*z-, wy-, od-...*) *-na-jdować* || *-na- jdywać*, (*za-, ode-, wy-...*) *-jmować* || *-jmywać* oraz (*na-, po-, za-*) *-stępować* utworzone od prymarnych dk *kupić*, *-naleźć*, *jać* I 3 i *-stąpić* II 1.

Od prymarnych tworzy się czasowniki sekundarne formantem *-yw-* || *-uj-* stawianym po sufiksie *-ow-*. Kilka przykładów:

Drukować, (*do-, prze-...*) *-drukowywać -drukowuję*. *Całować*, (*ob-, s-...*) *-całowywać*. *Czarować*, (*o-, od-...*) *-czarowywać*. *Gospodarować*, (*za-, roz-*) *-gospodarowywać (się)*. *Murować*, (*za-, ob-...*) *-murowywać*. *Prostować*, (*roz-, wy-...*) *-prostowywać*.

Podobne czasowniki sekundarne tworzy się od stosunkowo niewielkiej liczby czasowników tej grupy. Rzadkie są zwłaszcza od czasowników zapożyczonych. Unika się sekundarnych perfectiwów ze względu na ich skomplikowaną budowę (trudno wymówić np. *grunty niedbale po-za-gospodarow-yw-ane*).

KONIUGACJA II

G r u p a 1. W infinitiwie przed *-ć* stoi sufiks *-i-* zmieniający się w *-y-* po spółgłoskach funkcjonalnie miękkich. Sufiks ten utrzymuje się w czasie teraźniejszym (przyszłym dokonanym) przed końcówkami 2. i 3. os. sing. oraz 1. i 2. os. plur. Oba więc tematy, bezokolicznika i czasu teraźniejszego,

są jednakowe. Przed końcówkami *-ę* i *-ą* (w 1. sing. i 3. plur.) zmieniają się miękkie spółgłoski i grupy spółgłoskowe:

w	<i>ś</i>	<i>ź</i>	<i>ć</i>	<i>dź</i>	<i>ść</i>	<i>źdź</i>	<i>rzć</i>	<i>czć</i>
	<i>sz</i>	<i>ż</i>	<i>c</i>	<i>dz</i>	<i>szcz</i>	<i>źdź</i>	<i>rzcz</i>	<i>czcz</i>

Inne spółgłoski miękkie oraz spółgłoski funkcjonalnie miękkie nie zmieniają się. Wymiana *rzć* i *czć* w *rzcz* i *czcz* występuje tylko w *chrzcic chrzczę chrzczisz* i *czcic czczę czczisz*.

W grupie tej najliczniejsze są czasowniki urobione (i urabiane) od przymiotników. Mają one najczęściej znacznie 'robić kogoś || coś jakimś, powodować przybranie przez obiekt cechy oznaczonej podstawą przymiotnikową'. Są to czasowniki bezprzedrostkowe, tworzone tylko formantem *-i-* || *-y-*, takie jak *bielić, czernić, pstrzyć, miękczyć, czyścić, ostrzyć, bogacić, gorszyć, ciekawić, sycić* itp., oraz przedrostkowe, tworzone dwoma formantami, przedrostkiem (często *u-*) i przyrostkiem *-i-* || *-y-*, np. *uciszyć, upewnić, ułatwić, ujawnić, umilić, uprzyjemnić, uprościć, uruchomić, upamiętnić, ustalić, upowszechnić, uniemożliwić, ogłuszyć, osłabić, okulać, onieśmielić, osamotnić, osuszyć, opróżnić, odnowić, odmłodzić (od- 'ponownie')*, *odosobnić, wychudzić, wydelikatnić, wykoślawić, wyjąłować, zobojętnić, zniecierpliwic, splugawic, spulchnic, scieśnic, rozluźnic, rozleniwic, zageścic, zaokrąglit, zadawnic*. Nazywa się je czasownikami kauzatywnymi. Większość tych czasowników przybiera zaimek *się* i znaczy 'sta(wa)ć się jakimś, przybierać cechę oznaczoną przymiotnikiem', np. *miękczyć się, gorszyć się, ciekawić się, uciszyć się, upewnić się, ujawnić się, uprościć się, ustalić się, osłabić się, osuszyć się, wychudzić się, wyjąłować się; mają więc one znaczenia właściwe wielu czasownikom grup I 12 i I 6, a niektóre nawet dublują te czasowniki, por. np. bielić się i bieleć 'stawać się białym' i 'wyróżniać się z tła białości' (Coś się bielilo || bielalo na skraju lasu), czernić się i czernieć, bogacić się i bogacieć, wyjąłować się i wyjąłowieć, uciszyć się i ucichnąć, osłabić się i osłabnąć, miękczyć się i mięknąć. Niektóre czasowniki z *się* znaczą 'być jakimś, charakteryzować się cechą oznaczoną przymiotnikiem', np. *niecierpliwic się, łakomic się, poufalic się z kimś, srożyć się*, nie są to jednak czasowniki stanowe, bo cechy ujawniają się poprzez czynności.*

Liczne są też tutaj czasowniki o podstawie rzeczownikowej. Stosunki między znaczeniem czasownika i znaczeniem podstawy są bardzo różne i nie zawsze łatwo je określić. Widać tu kilka wyraźnych grup znaczeniowych. 1. Znaczenie 'wykon(yw)ać, często na obiekcie, czynność zgodnie z przema-

zeniem narzędzia nazwanego rzeczownikiem' mają: *batożyć, troczyć, ważyć, mierzyć, radlić* || *redlić, leczyć* (od *leki*), *bębnić, tarabanić, trąbić, dzwonić, kosić, zagwoździć, zahaczyć, ujarzmić, objuczyć, zakotwiczyć* itp.; tu też należą czynności z narzędziem niematerialnym: *głodzić, mrozić, morzyć, głosić, grzmocić, gromić*. 2. Znaczenie '(z)robić to, co jest oznaczone rzeczownikiem': *bruździć, strzępić, wyszczerbić, mierzwić, grymasić, grzeszyć, szkodzić, psocić, ranić*. 3. Znaczenie 'nasycić coś, pokryć coś tym, co oznacza rzeczownik': (*na*)*krochmalić, natlenić, naświetlić, zadymić, zachwaścić, zadrzewić, zamulić, zabłocić, namydlić, namaścić, zaflegmić, (o)cukrzyć, (o)solić, (o)pieprzyć* itp. 4. Znaczenie 'wykon(yw)ać czynności właściwe osobie oznaczonej rzeczownikiem': *atamanić, hetmanić, wieszczyć, dziewostębić, gospodarzyć, karczmarzyć, niańczyć, przewodniczyć, pośredniczyć, (współ)uczestniczyć, rajfurzyć, rzepolić, cudaczyć, dziwaczyć, partolić, partaczyć, marudzić, świntuszyć* itp.; sporo tu archaizmów. 5. Niektóre z tych czasowników mogą też oznaczać 'być tym, co oznacza rzeczownik', np. *hetmanić* 'być hetmanem', *gospodarzyć, niańczyć*; są to czasowniki stanowe. Stanowe są też: *lenić się, próżniaczyć się, wałkonić się, gapić się*. 6. Znaczenie '(z)robić kogoś || coś tym, co oznacza rzeczownik': (*o*)*kaleczyć, owdowić, osierocić, sturczyć, zniemczyć, wykapłanić, wywałaszyc*. 7. Znaczenie 'urodzić to, co oznacza rzeczownik': (*o*)*cielić się, (o)kocić się, (o)szczenić się, (o)żrebić się*. 8. Znaczenia różnie ustosunkowane: *zboczyć* 'zejść || zejchać na bok', *bdurzyć* 'mówić bzdury', *kroczyć* 'robić, stawiać kroki', *straszyć* 'powodować strach' itp.

Przy analizie słowotwórczej czasowników tej grupy trudno czasem ustalić, co jest podstawą, przymiotnik czy rzeczownik. Na przykład *brudzić* to 'czynić brudnym' lub 'pokryć (nasycić) brudem', *chłodzić* 'czynić chłodnym' lub 'sycić chłodem', *zohydzić* 'zrobić ohydny' lub 'wzbudzić w kimś ohydę', *upokorzyć* 'uczynić pokornym' lub 'napęlić pokorą'. Wątpliwości powstają dlatego, że w czasownikach z całą pewnością odprzymiotnikowych opuszcza się często formant przymiotnikowy, np. w *pogłębić, oddalić, krzepić, drobić, moczyć* (por. *głęb-ok-i, dal-ek-i, krzep-k-i, drob-n-y* i *mok-r-y*).

Rzadkie są tu formacje utworzone od innych części mowy: *przyswoić* i *oswoić* od zaimka *swój*, (*po*)*dwoić (się)* i (*po*)*troić (się)* od liczebników *dwoje* i *troje*, *mdlić* i *przysporzyć* od przysłówków *mdło* i *sporo* (chyba nie od *mdły* i *spory*), *zespolic* i *przeczyć* od przysłówków *społem* i starop. *przec* 'dlaczego', *przeciwić się* i (*u-*, *wy-*) *-przedzić* chyba od przyimków *przeciw* i *przed* itp.

Są też w tej grupie czasowniki rdzenne, np. *broczyć*, *cedzić*, *chwycić* (z kontaminacji *chycić* i *chwatać*), *czepić się*, *gubić*, *kręcić*, *kusić*, *lubić*, *mówić*, *rodzić*, *rzucić*, *strzelić*, *trącić*, *tulić*, *wiercić*, *wrócić*, *życzyć*. Do rdzennych zalicza się prastare causativa *poić*, *goić*, *koić*, *topić*, *toczyć* (*utoczyć piwa z beczki*), *łożyć*, *sadzić*, *trawić* mające te same czasownikowe rdzenie co i wyrażające ich skutki czasowniki *pić*, *żyć*, starop. *od-po-czy-nąć* (z rdzeniem *-czy-* z dawnego *-czy-*), *tonąć* (z uproszczonym starym rdzeniem *-top-*), *ciec*, *leżeć*, starop. *sieść*, *truć* (stare znaczenie: 'karmić'); chodzi tu o pie. apofonię *i : oi*, *e : o*, *ē : ō* i *ou : ōu* rozwiniętą w języku prasł. w *i : oj*, *e : o*, *ě : a* i *u : ov : av*. Rdzenne są też wielokierunkowe czasowniki *wodzić*, *wozić*, *nosić*, *chodzić*, *włóczyć* i *łazić* z rdzeniami występującymi z inną samogłoską rdzenną w czasownikach jednokierunkowych *wieść*, *wieźć*, *nieść*, *szed-ł*, *wlec* i *leźć*; w parach tych czasowników występują stare oboczności prasł. *e : o* i *ě : a* (z pie. *e : o* i *ē : ō*). Ustalenie szczegółowej listy czasowników rdzennych jest bardzo trudne, bo nie zawsze możemy być pewni, czy u podstawy badanego czasownika nie leży jakiś dziś nie używany rzeczownik czy przymiotnik. Jaskrawym przykładem jest tu czasownik dokonany *zwyciężyć*, który traktujemy tak, jakby miał przedrostek *z-* dokonany od rodzimego *wy-cięż-y-ć* (por. *cięż-k-i*), a wiadomo, że jeszcze w XV w. mieliśmy czasownik *wiciężyć* utworzony od rzeczownika *wiciądz* (rdzeń *viteg-* z germańskiego *viking-*). Także i *wozić* można wyprowadzać od rzeczownika *voz* (*wozić* 'używać wozu jako narzędzia'). Czasownik *jeździć* powstał niewątpliwie od rzeczownika *jazda* (z *jad-d-a*, por. *jad-ę*). Przykłady można mnożyć. Na szczęście dokładna lista czasowników rdzennych nie jest nam tu potrzebna, bo nie wnosi niczego do sprawy aspektu.

Czasowniki bez przedrostków są w zasadzie niedokonane, jest jednak wśród nich kilkanaście czasowników dokonanych (i kilka dwuaspektowych). Czasowniki z przedrostkami są dokonane, jeśli przedrostki pełnią w nich funkcje formantów. Na uwagę zasługują tu dokonane czasowniki *na-grozić* (dawniej, jeszcze w XIX w., *nad-grozić*) i *przy-godzić się* nie stojące w żadnym związku semantycznym z *grozić* i *godzić się*; także dk. *z-d-radzić* (ze „wstawnym” *d* rozbijającym grupę *zr*) i *o-tworzyć* (dawniej *ote-wrze-ć*) I 4, z przedrostkiem *ot(e)-* mającym dziś postać *od-* (*ode-*) nie wiążące się znaczeniem z *radzić* i *tworzyć*; w dk. *s-poić* 'złączyć' przedrostek *s-* trzeba uznać za formant mimo braku czasownika *poić* w znaczeniu 'złączyć'. Czasowniki *zbroić (się)*, *zrzędzić* i *zdobić* są niedokonane, musimy je więc uznać za derywaty od rzeczowników *zbroja*, *zrzęda* i nie istniejącego dziś *zdoła* (jest *ozdoła* z rdzeniem *-dob-*, por. *na-dob-n-y*, *dob-r-y*, także *po-dob-n-y*).

Funkcje czasowników sekundarnych pełnią w tej grupie czasowniki wielokierunkowe *chodzić*, *włączyć (się)*, *łazić*, *wodzić*, *wozić* i *nosić*; niejasny jest status czasownika *jeździć*. Wszystkie inne czasowniki tej grupy są prymarne.

Od czasowników dokonanych tej grupy, przedrostkowych i bezprzedrostkowych, tworzy się czasowniki sekundarne w następujący sposób: 1. sufiks *-i* || *-y* wymienia się na sufiks *-a-*; spółgłoski szeregu 1. zmieniają się na spółgłoski szeregu 2. (zob. wyżej; przed sufiksem *-a-* stają więc te same spółgłoski, co i przed końcówkami *-ę* i *-ą* w 1. os. sing. i w 3. os. plur.); 2. jeśli w ostatniej sylabie podstawy (rdzenia) jest samogłoska *o*, to zmienia się ona w *a*; 3. jeśli samogłoska *o* stoi w ostatniej i przedostatniej sylabie podstawy, to zmienia się w *a* samogłoska z sylaby ostatniej, często jednak widać tę zmianę w obu sylabach, a w kilku wypadkach *o* się nie zmienia (czasowniki z podwójnym *o* niżej w odrębnym akapicie); 4. samogłoska *ó* w ostatniej sylabie podstawy zmienia się w *a*, ale tylko w kilku czasownikach; normalnie zmianie nie ulega (zob. niżej w odrębnym akapicie). Powstałe tak czasowniki sekundarne należą do koniugacji III. Przykłady:

Gasić gaszę gasisz, (wy-) *-gaszać*. *Prosić*, (za-, wy-...) *-praszać*. *Kazić kazać kazisz*, (s-, za- (się), (od-) *-kazać*. *Mrozić*, (od-, prze-...) *-mrażyć*. *Płacić*, (o-, wy-...) *-płacać*. *Pocić się*, (za-, prze-...) *-pacać*. *Sadzić*, (w-, prze-...) *-sadzać*. *Rodzić (się)*, (od-, wy-...) *-radzać*. *Puścić dk*, (o-, wy-...) *-puszczać*. *-PROSICIĆ*, (u-) *-praszczać*. *Gnieździć się*, (za-, roz-) *-gnieźdzać się*. *Lepić*, (na-, ob-...) *-lepiać*. *Kropić*, (po-, w-...) *-krapiać*. *Grabić*, (o-, wy-...) *-grabiać*. *Robić*, (prze-, od-, za-...) *-rabiać*. *Trafić (się)*, (na-, u-, przy-) *-trafiać*. *Bawić (się)*, (wy-, z-, za-...) *-bawiać (się)*. *Stanować*, (za- się, u- ...) *-stanawiać*. *Dymić*, (za- się, od-, o-) *-dymiać*. *-ZNAJOMIC*, (za- się, po-...) *-znajamiać*. *-PEWNIC*, (u- się, za-) *-pewniać*. *Bronić (się)*, (za-, wy-...) *-braniać*. *Kreślić*, (za-, prze-...) *-kreślać*. *Solić*, (do-, prze-...) *-salać*. *Poić*, (u-, prze-...) *-pajać*. *Straszyć*, (od-, prze-...) *-straszać*. *-PROSZYC*, (roz-) *-praszać*. *Smażyć*, (o-, od-, wy-...) *-smażać*. *Mnożyć*, (roz-, po-...) *-mnażać*. *Liczyć*, (wy-, za-...) *-liczać*. *Tłoczyć*, (w-, wy-) *-tłaczać*. *Miażdżyć*, (roz-) *-miażdżać*. W następujących czasownikach samogłoska *o* zmienia się lub nie zmienia w *a*: *-GWOŹDZIC*, (od-, przy-, za-) *-gważdżać* || *-gwożdżać*. *-NIERUCHOMIC*, (u-) *-nieruchamiać* || *-nieruchomiać*. *-PRZYTOMNIC*, (u-) *-przytamniać* || *-przytomniać*. *-WIDOCZNIC*, (u-) *-widaczniać* || *-widoczniać*. Formacje z *o* są rzadziej używane. W następujących czasownikach *o* pozostaje: *Kopcić*, (za-, o-) *-kopcać*. *NAOCZNIC* (u-) *naoczniać*. *-OCZYĆ*, (prze-) *-oczać*. *Ognić (się)*, (roz-, za-) *-ogniać*. *Ostrzyć*, (ob-, wy-, za-) *-ostrzać*. *-PEŁNOMOCNIC*, (u-) *-pełnomocniać*. *Podlić się*, (u-) *-podlać (się)*. *Polszczyć*, (s-) *-polszczać*. *-PRAWDOPODOBNIC*, (u-) *-prawdopodobniać*. *Ropić się*, (za-) *-ropiać się*.

-SAMOTNIC, (o-) -samotniać. -SAMOWOLNIC, (u-) -samowolniać. -SIEROCIC, (o-) -sierocać.

-DOGODNIC, (u-) -dogadniać. -DOWODNIC, (u-) -dowadniać. -DOWOLIC, (za-) -dowalać || -dawalać. -DOWOLNIC, (za-) -dowalniać || -dawalniać. -GOŁOCIC, (o-) -gołacać || -gatacać. -NARODOWIC, (u-, wy-) -naradawiać. -ODPORNIC, (u-) -odparniać. -OSOBIC, (u-) -osabiać. -OSOBNIC, (od-) -osabniać, ale wy-osobniać. -PODOBNIC, (u-, roz-) -podabniać. -POGODZIC się, (roz-, wy-) -pogadzać się. -POKORZYC, (u-) -pokarzać || -pakarzać. -POŁOWIC, (prze-, roz-) -poławiać. -PRAWOMOCNIC, (u-) -prawomocniać. -SPOKOIC, (u-, za-) -spokajać, niepoprawne -spakajać. -SPOSOBIC, (przy-, u-) -sposabiać, niepoprawne -spasabiać. -SWOBODZIC, (o-, wy-) -swobadzać. -SZOŁOMIC, (o-) -szałamiać, rzadziej -szotałmiać.

Mówić, (na-, o-, prze-...) -mawiać. Młócić, (o-, wy-) -młacać || -młócać. -WTÓRZYC, (po-) -wtarzać. -KRÓCIC, (s-) -kracać, ale (przy-, u-) -krócać. Późnić się, (s-, o-) -późniać (się) niepoprawne s-paźniać się. -BÓSTWIC, (u-) -bóstwiać. Kłócić (się), (wy-, s-, za-) -kłócać. -MÓŻDŻYC, (wy-) -móżdżać. -OGÓLNIC, (u-) -ogólniać. -SZCZEGÓLNIC, (wy-) -szczególniać. Prószyć, (o-, przy-, roz-, za-) -prószać. -PRÓŻNIC, (wy- się, o-) -próżniać. Różnić (się), (od-, roz-, wy-) -różniać. Żółcić, (za-) -żółcać.

Tendencja do wymiany *o* w *a* jest tak silna, że od (od-, w-, pod-...) -łączyć tworzy się niepoprawne -łanczać (z dźwiękowym *n*), a niekiedy słyszy się też rażące za-kanszać i prze-kanszać (z nosowym *q*) od zakąsić i przekąsić.

Ndk. *moczyć* 'przetrzymywać coś w jakimś płynie' ma regularnie utworzony odpowiednik w ndk. czasowniku *maczać*, który – jak można przypuszczać – był pierwotnie habitualnym iteratiwem o znaczeniu 'moczyć od czasu do czasu', a dziś ma znaczenie prymarnego czasownika serialnego: 'co chwila zanurzać coś w płynie'. Z niektórymi przedrostkami te dwa czasowniki tworzą pary różniące się aspektem, np. *rozmoczyć* – *rozmaczać*, z innymi oba są dokonane.

Na uwagę zasługuje -MYŚLIC, (na- się, wy-...) -myślać III, bo miesza się z *myśleć* II 2 (zob. w grupie II 2).

Od dk. *uśpić* tworzy się czasownik sekundarny *u-sypi-a-ć* (zamiast **u-śpi-a-ć*), a od *otworzyć* – *otwierać* III (dawniej istniała para *ote-wrze-ć* I 4 i *otwier-a-ć* z przedrostkiem *ot(e)-*, który ma dziś postać *od-*).

Tworzenie czasowników sekundarnych sufiksami innymi niż sufiks *-a-*:

Dk. *kupić*, ndk. *kupować*. -KUPIC, (za-, od-...) -kupować || -kupywać. -STAPIC, (za-, od-, prze-...) -stępować, rzadziej -stępywać I 14.

Dk. *skoczyć*, (*pod-*, *prze-...*) -*skakiwać* I 14. Dk. *chwycić*, (*pod-*, *prze-...*) -*chwytywać* I 14 (ale *zachwycać* od *zachwycić*). -*PATRZYĆ*, (*o-*, *za-o-*, *wy-...*) -*patrywać* I 14 (zob. *patrzyć* II 2). *Służyć*, (*po-*, *u-...*) -*sługiwać* I 14.

Drwić, (*prze-*, *o-*, *po-* *wy-*) -*drwiwać*. *Kpić*, (*o-*, *wy-*) -*kpiwać*. *Mdlić*, *po-mdliwać* (brak w SJP). *Mglić*, (*za- się*, *o-*) -*mgliwać*. *Śnić się*, (*przy-* *wy-*) -*śniwać się*. *Tlić się*, (*wy-*) -*tliwać się* (bark w SJP). Czasowniki sekundarne należące do koniugacji III tworzone są sufiksem *-wa-* dodanym do tematycznego *-i-*. Gdyby to był sufix *-iwa-*, czasowniki te odmieniałyby się nie według koniugacji *-am*, *-asz*, lecz według grupy I 14.

Czasownik momentalny *strzelić* ma odpowiednik seryjny ndk. *strzelać* urobiony formantem *-a-*. Od dk. (*prze-*, *wy-...*) -*strzelić* tworzy się ndk. (*prze-*, *wy-...*) -*strzeliwać* odmieniające się według grupy I 14, ale z zachowaniem cząstki *-iw-*, np. *prze-strzel-iw-uj-ę* zamiast **prze-strzel-uj-ę*, lub według koniugacji III, np. *prze-strzeliwam* (rzadziej).

Ćmić 'zaciemniać', (*za-*, *o-*, *przy- się*) -*ćmiewać* III. *Lśnić*, (*prze-*, *o-* (*się*), *roz-*) -*lśniewać*. *Wątpić*, *po-wątpiewać*. Sekundarne mają sufix *-wa-* po samogłosce tematycznej zmienionej w *e*; niewątpliwy wpływ typów *na-le-wa-ć*, *po-rozumie-wa-ć się*, *mie-wa-ć*.

Kroić, (*s-*, *przy-*, *roz-*) -*krawać* III; regularnie od *kroić* utworzony czasownik *krajać* nie jest już czasownikiem sekundarnym, lecz pełni funkcję prymarnego o znaczeniu tym samym co *kroić* (ale *kroić* – rzadziej *krajać* – *materiał na suknię*, *skórę na futro* lub *buty*, gdy *krajać* || *kroić* np. *chleb*, *szynkę*; czasownik *kroić* jest uważany za „lepszy” od *krajać*). *Poić*, (*na-*, *prze-*, *w-*) -*pajać*, ale *napawa mnie coś radością*, *szczęściem*, *strachem* itp., *napawać oczy*, *wzrok widokiem czegoś*. -*POIĆ*, (*s-*, *ze-s-*) -*pajać* III 'łączyć np. deski ze sobą', ale też ndk. *s-pawać* III *ze sobą metale* (termin techniczny), dk. i ndk. *ze-s-pawać*, oraz dk. i ndk. *przys-pawać*, dk. *przy-s-pawać metal do metalu* i dk. *w-pawać metal w metal*; cząstki *-a-ja-* zastąpione zostały cząstkami *-a-wa-*.

Supletywny rdzeń występuje w czasownikach sek. od *-łożyć*: (*do-*, *na-*, *przy-*) -*kładać* III.

G r u p a 2. Temat czasu teraźn. kończy się sufiksem *-i-* po spółgłosce miękkiej i *-y-* po funkcjonalnie miękkiej, a temat bezokolicznika sufiksem *-e-* (z prasł. *ě*); spółgłoski stojące przed tymi sufiksami utrzymują się w całym paradygmacie: *cierpieć cierpię cierpisz cierpią, leżeć leżę leżysz leżą*.

Wszystkie te czasowniki są prymarne (ndk. bez przedrostka, dk. z przedrostkiem).

Część tych czasowników oznacza stany: *kłęczeć*, *leżeć*, *siedzieć*, *wisieć*, *sterczeć*; *musieć* i *woleć*, *słyszeć* i *widzieć*, *milczeć* itd. Resztę stanowią liczne

czasowniki oznaczające głosy wydawane przez istoty żywe i przedmioty martwe, np. *krzyczeć*, *miauczeć*, *huczeć*, oraz niewielka grupa czasowników o innym znaczeniu, np. *drożeć*, *lecieć*, *patrzeć*, *popatrzeć*, *napatrzeć się*. Te trzy grupy podane są niżej w odrębnych akapitach.

Czasowniki stanowe są oczywiście duratywne. Spośród reszty za duratywne można uznać tylko *brzmieć*, *bzyczeć*, *huczeć*, *syczeć*, *szypieć*, *szumieć* i *dźwięczeć* oraz *bieżeć*, *lecieć*, *myśleć*, *patrzeć* i *szczeć*. Wszystkie inne oznaczają serie aktów, często bardzo „zagęszczonych” na linii interwału czasowego, np. *drżeć*, *furczeć*, *skrzypieć*.

Większość czasowników tej grupy koniugacyjnej ma odpowiedniki w postaci czasowników momentalnych, np. *krzyczeć* – *krzyknąć*, a niektóre w postaci czasowników momentalnych i wyraźnie serialnych, np. *błyszczec* – *błysnąć* – *błyśkać*, *drzeć* – *drgnąć* – *drgać*. W umieszczonym niżej wykazie odpowiedniki te stoją w nawiasach po formacjach sekundarnych.

Błyszczec, (*błysnąć*, *błyśkać*). *Boleć* (*boli mnie głowa*, nie mieszać z *boleć boleję* I 12), (*po-*, *roz-*) *-bolewać* III; tylko w 3. osobie. *Cierpieć*, iterat. habit. *cierpiwać* (w SJP oznaczone kwalifikatorem *dawny*, dziś *żartobliwy*). *Dzierżeć*, rzadziej *dzierżyć* II 1. *Kłęczeć*, *wy-kłękiwać* I 14, ale *przy-kłękać* II *przyklękiwać*. *Leżeć*, (*od-*, *do-...*) *-legiwać*. *Milczeć*, *-milkać* III. *Musieć*. *Siedzieć*, (*prze-*, *wy-...*) *-siadywać* I 14. *Słyszeć*, iterat. habit. *słychiwać*. *Sterczeć*, (dk. *wysterknąć*, ndk. *wysterkać* II *wysterkiwać*). *Ślęczeć*. *Śmierdzieć*, *podśmierdywać* I 14. *Świerzbieć*. *Tyczeć* (*do- się*). *Widzieć*, (*prze-*, *z- się*, *przy- się*) *-widywać*. *Wisieć*. *Woleć*.

Beczeć (o owcy, kozie itd.), także ‘płakać’, (*od-*, *po-...*) *-bekiwać*, (*beknąć*, *bekać* ‘beczeć raz po raz (o bekasie)’ i ‘czkać głośno’, *beka mu się* ‘odbija mu się po jedzeniu’). *Brzmieć* (nie mieszać z *-brzmieć* I 12), (*od-*, *prze-*, *wy-...*) *-brzmiewać* III. *Buczeć*, (*od-*) *-bukiwać*. *Burczeć*, (*po-*, *wy-*) *-burkiwać*, (*burknąć*). *Bzyczeć*, (*wy-*, *po-*) *-bzykiwać*, (*bzyknąć*, *bzykać* III). *Charczeć*, (*wy-*) *-charkiwać*, (*charknąć*, *charkać* III lub I 8). *Chrypieć* (*chrypnąć* I 6 jest duratywne, nie momentalne). *Dudnieć*. *Dulczeć*. *Dźwięczeć*, (*roz- się*, *po-*) *-dźwiękiwać*, (rzadko używane *dźwięknąć* i jeszcze rzadziej *dźwiękać* III). *Fiuczeć* ‘wydawać gwizd (o wietrze)’, (*fiuknąć*, *fiukać*). *Furczeć* ‘wydawać warkot (o maszynach), łopotać skrzydłami (o ptakach)’, (*furknąć*, *furkać* III). *Fyrczeć* p. *furczeć*, (*fyrknąć* ‘odlecieć z łopotem skrzydeł’; *fyrkać* ‘(o kocie) parskać, prychać’). *Grzmieć*, (*prze-*, *roz-...*) *-grzmiewać* III. *Huczeć*, (*huknąć*, *hukać*). *Jęczeć*, (*wy-*, *roz- się...*) *-jękiwać*, (*jęknąć*). *Kawęczeć*. *Kruczeć* (*kruczy mi w brzuchu*). *Krzyczeć*, (*prze-*, *wy-...*) *-krzykiwać*, (*krzyknąć*, dawne *krzykać*). *Kwęczeć*, *po-kwękiwać*, (*kwęknąć*, *kwękać*). *Kwiczeć*, *po-kwikiwać*, (*kwiknąć*; rzadko serialne *kwikać*). *Meczeć*, *po-meki-*

wać. *Miauczeć*, *po-miaukiwać*, (*miauknąć*). *Mlasczeć*, rzadko używane, częściej *mlaskać* I 8 lub III, *po-mlaskiwać*, (*mlasnąć*). *Mruczeć*, (*wy-*) *-mrukiwać*, (*mruknąć*). *Muczeć*, *po-mukiwać*. *Myczeć*. *Pierdzieć*, *po-pierdywać*, (*pier(d)nąć*). *Piszczeczeć*, *po-piskiwać*, (*pisnąć*, dawne *piskać*). *Ryczeć*, (*od-*, *za-się...*) *-rykiwać*, (*ryknąć*). *Rżeć*. *Sklamrzeć*. *Skomleć*. *Skowyczeć* II *skowytac* III lub I 8, (*skowytnąć* i dawne *skowyknąć*). *Skrzeczeczeć*, *po-skrzekiwać*, (*skrzeknąć*). *Skrzypieć*. *Skuczeć* 'skowyczeć, skomleć'. *Skwierczeczeć*. *Stęczeć*. *Syczeć*, (*wy-*) *-sykiwać*, (*syknąć*, *sykać*). *Szumieć*. *Szypieć* 'syczeć' (pożyczka z rosyjskiego?). *-ŚWISZCZEC*, *za-*, częściej *-świstać* I 8 lub III, (*świs(t)nąć*). *Trzeszczeczeć*, (*trzasnąć*, *trzaskać*). *Warczeć*, *po-warkiwać*, (*warknąć*). *Wrzeszczeczeć*, (*od-*, *wy-*) *-wrzaskiwać*, (*wrzasnąć*). *Zbyrczeć* 'brzęczeć, dzwonić' gwar., (*zbyrknąć*, *zbyrkać*).

Bieżeć, archaizm (dziś *biec* I 6). *Ciurczeć*, częściej *ciurkać* III 'ciec małą strużką z krótkimi przerwami, kapać', (*ciurknąć*). *Drzeć*, (*drgnąć* i *drygnąć*, *drgać* i *drygać*). *Dyszeć*, (*tchnąć*, *dychać*). *-JRZEĆ*, (*spo-*, *wy-...*) *-zierać* III archaiczne i supletywne *-glądać* III. *Kipieć*. *Lecieć*, (*na-*, *od-*, *prze-...*) *-latywać*, dawniej *-latać*. *Myśleć*, (*prze-*, *ob-...*) *-myśliwać* III, p. *-myślić* II 2. *Patrzyć*, (*prze-*, *wy-...*) *-patrywać*, p. *patrzyć* II 1. *Siurczeć* (lub *siurkać* III) 'lać ciecz wartkim przerywanym strumykiem', (*siurknąć*). *Szczeć* infin. także *szczać* II 3 i *szczyć* II 1, ale cz. przeszły tylko *szczał*, tzn. od *szczeć* lub *szczać* 'oddawać mocz'.

Jak widać sekundarne derywaty od czasowników tej grupy koniugacyjnej tworzone są sufiksem *-ywa-* II *-iwa-* i należą do grupy I 14. Wyjątkowy jest sufiks *-wa-* w derywatach od *boleć*, *brzmieć*, *grzmieć* i *myśleć*: *-bolewać*, *-brzmiewać*, *-grzmiewać* i *-myśliwać*; derywaty te należą do koniugacji III (*-am*, *-asz*). Wyjątkowy jest także sufiks *-a-* w archaicznych derywatach *-zierać* i *-latać* od *-jrzeć* i *lecieć*. Od *-jrzeć* używa się dziś supletywnych czasowników z *-glądać*.

G r u p a 3. Należą tu czasowniki z infinitiwem na *-ać* i tematem praesentis zakończonym sufiksem *-i-* II *-y-*:

Stać stoję stoisz (= *stoj-i-sz*; nie mieszać ze *-stać* I 7), (*od-*, *prze-* *wy-*) *-stawać* I 13. *Spać śpię śpisz*, (*wy-* *się*, *prze-*, *do-...*) *-sypiać* III, derywaty nieregularne zamiast **-sypać*. *Gnać* (częściej *gonić* II 1) *gonię gonisz*, (*wy-*, *na-*, *prze-...*) *-ganiać*. *Taskać* (częściej *taszczyć* II 1) *taszczę taszczysz*, (*wy-*) *-taskiwać* I 14. *Szczać szczę szczyysz*, zob. w grupie II 2.

KONIUGACJA III

Przed końcówką bezokolicznika jest formant *-a-* po spółgłosce twardej, miękkiej lub funkcjonalnie miękkiej. Ten formant utrzymuje się we wszystkich formach osobowych czasu teraźniejszego (przyszłego dokonanego); przed końcówką 3. os. plur. pojawia się formant *-j-*.

Wszystkie czasowniki bezprzedrostkowe należące do tej koniugacji są niedokonane. W większości wypadków są to niedokonane odpowiedniki bezprzedrostkowe czasowników dokonanych należących do grup I 7 i II 1, np. *gwizdać, chrząkać, dmuchać, drgać, dźwigać* (por. *gwizdnąć, chrząknąć, dmuchnąć, drgnąć, dźwignąć* I 7), *chybiać, puszczać, ruszać, strzelać* (por. *chybić, puścić, ruszyć, strzelić* II 1). Są też tutaj czasowniki wielokierunkowe i wielokrotne, np. *biegać, ganiać, latać, jadać, sypiać, bijać, pijać*.

Czasowniki z przedrostkami są w ogromnej większości niedokonane, bo są najczęściej niedokonanymi odpowiednikami przedrostkowych dokonanych czasowników należących do grup I 1-7, I 11-12, II 1 i 3 oraz kilku należących do koniugacji III. Przykłady: *ugniatać* i *zamiatać* (por. *ugnieść* i *zamiąć* I 1), *przypiekać, wywlekać* i *pomagać* (por. *przypiec, wywlec* i *pomóc* II 2), *wycinać, zżynać* i *wyżymać* (por. *wyciąć, zżąć* i *wyżąć* I 3), *umierać* i *podpierać* (por. *umrzeć* i *podeprzeć* I 4), *zabierać, zrywać, wysysać* i *nazywać* (por. *zabrać, zerwać, wyssać* i *nazwać* I 5), *zdychać, znikać, zgarniać, wypływać* i *zawijać* (por. *zdechnąć, zniknąć, zgarnąć, wypłynąć* i *zawinąć* I 6), *ulegać, przyrzekać, spadać, przystawać* (por. *ulec* lub *ulegnąć, przyrzec, spaść, przystanąć* I 7), *zabijać, wypijać, ukrywać, zatruwać* (por. *zabić, wypić, ukryć, zatruć* I 11), *wylewać, wyśmiewać, wysiewać* (por. *wylać, wyśmiać, wysiać* I 12), *wymawiać, wyburzać, oczyszczać* (por. *wymówić, wyburzyć, oczyścić* II 1), *wysypiać się, wyganiać* (por. *wyspać się, wygnać* II 3), *wypychać, zatykać* (por. *wepchać, zatkać* III) itp.

Spotyka się jednak w tej koniugacji czasowniki dokonane. Są to wyłącznie czasowniki z przedrostkami. Kilka przykładów:

Dmuchać dmucham dmuchasz dmuchają; dmuchaj; dmuchał dmuchali; dmuchany (częściej z przedrostkiem) *-dmuchiwać* I 14, np. *roz-dmuchiwać* (por. dk. *rozdmuchać*). *Jadać* 'jeść wielokrotnie' *jadam jadasz jadają; jadaj; jadał jadali; jadany* (częściej z przedrostkiem). *Wołać* *wołam wołasz wołają; wołaj; wołał wołali; wołany -woływać* I 14, np. *wy-woływać* (od dk. *wywołać*). *Grać* *gram grasz, grają; graj; grałem grali; -grany, -grywać* III, *prze-grywać, wy-grywać* (od dk. *przegrać* i *wygrać*). Czasownik *grywać*, bez przedrostka, jest wielokrotny. *Słuchać* 'starać się słyszeć, być uważnym

słyszac' *stucham stuchasz stuchają; stuchaj; stuchałem stuchali; -stuchany, -stuchiwać* I 14, np. *pod-stuchiwać* (od dk. *podstuchać*). *Zastaniać* (ndk. od dk. *zastłonić* II 1) *zastaniam zastaniasz zastaniają; zastaniaj; zastaniał zastaniali; zastaniany*; dokonany przedrostkowy *po-zastaniać* 'zastłonić kolejno' (np. *Pozastaniali wszystkie okna*) nie ma odpowiednika niedokonanego (z przedrostkiem *po-*). *Zapraszać* (ndk., od dk. *zaprosić* II 1) *zapraszam zapraszasz zapraszają; zapraszaj; zapraszałem zapraszali; zapraszany*; dokonane *na-zapraszać, po-zapraszać* (np. *Nazapraszali gości, a teraz mają z nimi kłopot; Pozapraszali swoich kolegów*) nie mają odpowiedników niedokonanych.

KONIUGACJA IV

Bezokolicznik ma formant - 'e- (po spółgłosce miękkiej) przed końcówką -ć. Formant ten utrzymuje się we wszystkich osobowych formach czasu teraźniejszego (przyszłego dokonanego); przed końcówką 3. os. plur. pojawia się formant -j-.

Należą tu czasowniki niedokonane: *śmieć* 'mieć odwagę (coś zrobić)', *umieć* i *rozumieć*. Dokonane są czasowniki utworzone od czasownika *rozumieć* za pomocą przedrostków: *zrozumieć, porozumieć się, wyrozumieć* i *dorozumieć się*.

Formy podstawowe:

Śmieć śmiem śmiesz śmieją; (nie) śmieję; śmiał śmieli; brak pass.; z przedrostkami nie występuje. *Umieć umiem umiesz umieją; umieję; umiał umieli; umiany*; z przedrostkiem tylko żartobliwy czasownik dokonany *naumieć się*, od którego nie urabia się odpowiednika niedokonanego. *Rozumieć rozumiem rozumiesz rozumieją; -rozumieję, w języku potocznym zrozum (zrozummy, zrozumcie); rozumiał rozumieli; rozumiany, rozumiani, -rozumiewać* III: *porozumiewać się i dorozumiewać się*.

W języku potocznym czasowniki te odmieniane są często według koniugacji I; *śmieję śmiesz śmię; umieję umiesz umię; rozumieję rozumiesz rozumię*. Odmiana taka jest uważana za niepoprawną.

 CZASOWNIKI NIEREGULARNE

Być, czasownik niedokonany

Praesens

Sing.	1. <i>jestem</i>	Plur.	<i>jestemy</i>
	2. <i>jestes</i>		<i>jesteście</i>
	3. <i>jest</i>		<i>są</i>

Imperativus

Sing.	1. -	Plur.	<i>bądźmy</i>
	2. <i>bądź</i>		<i>bądźcie</i>
	3. <i>niech będzie</i>		<i>niech będą</i>

Praeteritum

Sing. masc.	fem.	neut.
1. <i>byłem</i>	<i>byłam</i>	<i>(byłom)</i>
2. <i>byłeś</i>	<i>byłaś</i>	<i>(byłoś)</i>
3. <i>był</i>	<i>była</i>	<i>było</i>
Plur. r. męskoosob.	r. rzeczowy	
1. <i>byliśmy</i>	<i>byłyśmy</i>	
2. <i>byliście</i>	<i>byłyście</i>	
3. <i>byli</i>	<i>były</i>	

Futurum

Sing.	1. <i>będę</i>	Plur.	<i>będziemy</i>
	2. <i>będziesz</i>		<i>będziecie</i>
	3. <i>będzie</i>		<i>będą</i>

Od tego czasownika tworzy się kilkanaście czasowników za pomocą przedrostków, np. *przybyć*, *wybyć*, *przebyć* (coś, czasownik przechodni), *dobyć* i *zdobyć* (czasownik przechodni). Imiesłów przysłówkowy czynny współczesny: *będąc*. Imiesłów przysłówkowy czynny uprzedni (tworzony od czasowników dokonanych, z przedrostkami): *-bywszy*, np. *przybywszy*, *zdobywszy*. Imiesłów przymiotnikowy czynny współczesny: *będący*, *-a*, *-e*.

Imiesłów przymiotnikowy czynny uprzedni (przeszły): *były* 'ten, który był' (używany w znaczeniu 'będący dawniej (kimś, czymś)', np. *były pułkownik* 'ten, który dawniej był pułkownikiem'). Imiesłów przymiotnikowy bierny (tworzony od czasowników przechodnich): *-byty*, np. *przebyta droga*, *zdobyte miasto*. Rzeczownik odśowny (gerundium): *bycie* (także *przebycie*, *zdobywanie* itp.).

Od czasowników dokonanych z przedrostkiem tworzy się niedokonane odpowiedniki z *-bywać* III, np. *przybywać*, *zdobywać*. Bezprzedrostkowy czasownik *bywać* III jest wielokrotny.

Dać, czasownik dokonany

Futurum Perf.

Sing.	1. <i>dam</i>	Plur.	<i>damy</i>
	2. <i>dasz</i>		<i>dacie</i>
	3. <i>da</i>		<i>dadzą</i>

Imperat, *daj*; praeteritum perf.: *dał dali*; imiesłów przysłówkowy czynny uprzedni: *dawszy*; imiesłów bierny: *dany*. Niedokonanym odpowiednikiem czasownika *dać* jest *dawać* I 13.

Czasowniki przedrostkowe dokonane, np. *wydać*, *oddać*, *dodać*, *sprzedać*, mają niedokonane czasowniki z *-dawać* I 13, np. *wydawać*, *oddawać*, *dodawać*, *sprzedawać*.

Jeść, czasownik niedokonany

Praesens: *jem jesz je jemy jecie jedzą*; imper.: *jedz*; praeteritum: *jadł, jedli*; imiesłów bierny: *jedzony jedzeni*.

Przedrostkowe dokonane tworzą przedrostkowe niedokonane odpowiedniki z *-jadać* III, np. *zjadać*, *wyjadać*, *przejadać się* (od *zjeść*, *wyjeść*, *przejeść się*). Bezprzedrostkowy *jadać* jest wielokrotny.

Wiedzieć, czasownik niedokonany

Praesens: *wiem wiesz wie wiemy wiecie wiedzą*; imperat.: *wiedz*; praeteritum: *wiedziałem wiedzieli*; brak passivum.

Przedrostkowe dokonane *dowiedzieć się*, *wywiedzieć się* i *zwiedzieć się* (rzadko używany) mają niedokonane odpowiedniki z *-wiadywać się* I 14: *dowiadywać się*, *wywiadywać się*, *zwiadywać się*.

Powiedzieć, czasownik dokonany

Futurum perf.: *powiem powiesz powie powiemy powiecie powiedzą*; imperat.: *powiedz*; praeteritum: *powiedział powiedzieli*; imiesłów bierny: *-powiedziany* (brak plur. rodz. męskoosobowego).

W składzie tego czasownika jest *-wiedzieć* z przedrostkiem *po-*, dlatego jest on dokonany.

Dokonane przedrostkowe czasowniki: *odpowiedzieć*, *podpowiedzieć*, *rozpowiedzieć* itp. mają niedokonane odpowiedniki z *-powiadać* III: *odpowiadam*, *podpowiadam*, *rozpowiadam* itp. Bezprzedrostkowy niedokonany czasownik

powiadać III 'mówić' jest archaizmem. Pełnił, i pełni jeszcze niekiedy, funkcję odpowiednika niedokonanego przy czasowniku *powiedzieć*; dziś w tej funkcji występuje czasownik *mówić* II 1.

Mieć, czasownik niedokonany

Praesens według koniugacji III: *mam masz ma mamy macie mają*; imperat. *miej*; praeteritum: *miał mieli*; imiesłów bierny: *miany miani*. Nie występuje z przedrostkami.

Chcieć, czasownik niedokonany

Praesens: *chcę chcesz chce chcemy chcecie chcą*; imperat.: *chciej*; praeteritum: *chciał, chcieli*; imiesłów bierny: *chciany, chciani*.

Przedrostkowy dokonany czasownik *zechcieć* 'powziąć chęć, zapragnąć' także 'okazać się łaskawym, zrobić komuś łaskę, przyjemność' (np. *Zrobisz, jak zechcesz*; *Zechce pan spocząć!*) nie ma odpowiednika niedokonanego. Od przedrostkowych dokonanych *zachcieć się* i *odechcieć się* (używanych w zdaniach bezpodmiotowych, w 3. os. sing. rodz. nijakiego, np. *Zachciało mu się jeść* i *Odechciało mu się tańczyć*) urabia się niedokonane odpowiedniki z *-chciewać się* III: *Zachciewa mu się tańczyć*, *Czasem jej się zachciewało towarzystwa*, *Odechciewa mi się już jeść*, *Odechciewało mu się żyć, gdy słuchał gderania żony*.

Wziąć, czasownik dokonany

Futurum perf.: *wezmę weźmiesz weźmie weźmiemy weźmiecie wezmą*; imperat.: *weźmij* lub (w jęz. potocznym) *weź*; praeteritum: *wziąłem, wzięłam, wzięli*; imiesłów bierny: *wzięty, wzięci*.

Czasownik ten jest dokonany odpowiednikiem niedokonanego czasownika *brać* I 5. Podobnie dk. *przedsięwziąć* – ndk. *przedsiębrać* I 5.

Przedrostkowe dokonane *uwziąć się* 'mocno postanowić (coś zrobić)' (np. *Uwziął się i mimo trudności napisał artykuł*) i *zawziąć się* (*na kogoś*) 'poczuć pragnienie i postanowić zrobić komuś krzywdę, zniszczyć kogoś' (np. *Zawziął się na kolegę*) mają niedokonane odpowiedniki *uwzinać się* III i *zawzinać się* III, formacje te jednak są bardzo rzadko używane. Dokonany *powziąć* (np. *powziąć decyzję* 'zdecydować się') nie ma odpowiednika niedokonanego.

Często spotyka się w infinitiwie *wziąść*, *uwziąść się* i *zawziąść się* (ze spółgłoską *ś* przed końcówką *-ć*). Formacje te są uważane za błędne.

Iść, czasownik niedokonany

Praesens: *idę idziesz idzie idziemy idziecie idę*; imperat.: *idź*; praeteritum: sing. masc.: *szedłem szedłeś szedł*, fem. *szłam szłaś szła*, neut. (*szłom szłoś*) *szło*, plur. rodz. męskoosob. *szliśmy szliście szli*, rodz. rzeczowy *szłyśmy szłyście szły*; brak pass.; w czasowniku bezprzedrostkowym brak rzeczownika dewerbalnego (gerundium).

Po przedrostkach czasownik przyjmuje postać *-jść*: *przejść, wyjść, dojść, pójść* itd. Przedrostki zakończone spółgłoską (*w-*, *z-*, *pod-*, *nad-*, *wz-*) przed grupami spółgłosek przyjmują „ruchome *e*”, np. w infinitiwie: *we-jść, ze-jść, pode-jść* ‘zbliżyć się (do kogoś, czegoś)’, *nade-jść* ‘przyjść będąc oczekiwanym’, *wze-jść* ‘wyrosnąć z ziemi (o roślinach)’; także i w innych formach, co widać na przykładzie: *wejść*; futurum perf.: *we-jdę wejdiesz* itd.; imperat.: *wejdź*; praeteritum: *wszedłeś wszedł*, ale *weszłam weszłaś weszła weszło weszliśmy weszliście*; gerundium: *wejszcie*.

Czasowniki z przedrostkiem są dokonane. Ich niedokonanymi odpowiednikami są formacje z *-chodzić* II 1, np. *przechodzić, wychodzić, wchodzić, wschodzić*.

Czasownik *chodzić* (bez przedrostka) jest wielokierunkowy. Z przedrostkiem – jednokierunkowy.

Jechać, czasownik niedokonany

Praesens : *jadę jedziesz jedzie jedziemy jedziecie jadą* (według grupy I 1); imperat.: *jedź*, praeteritum: *jechał jechali*; imiesłów bierny: *-jechany* (*przejechana droga*); *jechanie* (rzadko używany, zastępowany najczęściej rzeczownikiem *jazda*).

Przedrostkowe *wyjechać, dojechać, przyjechać, odjechać* itp. są dokonane; ich niedokonanymi odpowiednikami są formacje z *-jeźdzać* III: *wyjeźdzać, dojeźdzać, przyjeźdzać, odjeźdzać* itd.

Bezprzedrostkowy czasownik *jeźdzać*, dziś używany jeszcze w gwarach, jest czasownikiem wielokrotnym.

Czasownik *jechać* jest jednokierunkowy; jego wielokierunkowym odpowiednikiem jest *jeździć* II 1.

SKRÓTY SŁOWNIKÓW

- MSJP – *Mały słownik języka polskiego*, red. S. Skorupka, H. Auderska, Z. Łempicka, Warszawa 1968.
SDor – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I-X, t. XI: Suplement, Warszawa 1958-1969.
SJP – *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, t. I-III, Warszawa 1978 (i przedruki).

ROZWIĄZANIE MNIEJ ZNANYCH SKRÓTÓW WYRAZÓW POSPOLITYCH

- dk. – dokonany
ndk. – niedokonany
sek. – sekundarny
ser. – serialny

Tekst pozostawiony przez ŚP. Profesora Tadeusza Brajerskiego w maszynopisie i rękopisie (*Koniugacja III i Czasowniki nieregularne*) przygotowali do druku Małgorzata Nowak i Władysław Makarski.

POLISH VERBS. A DIVISION INTO CONJUGATIONS AND GROUPS

S u m m a r y

The basis for the division of Polish verbs is the morphological structure of the personal forms of the Present Tense and the differences between the structure of those forms and the structure of the infinitive.

With respect to the ending of the first and second persons singular in the Present Tense (as well as in the Future Perfect) verbs are traditionally divided into four conjugations: the first one *-ę, -esz*, the second *-ę, -isz (-ysz)*, the third *-am, -asz*, and the fourth *-em, -esz*. With respect to the form of the infinitive the first conjugation verbs are divided into 15 groups and the second conjugation verbs into 3 ones; the third and fourth conjugation verbs are not divided into smaller groups. The list of the above four conjugations verbs is supplemented by the irregular verbs: *być (be)*, *jeść (eat)*, *wiedzieć (know)*, *powiedzieć (say)*, *mieć (have)*, *chcieć (want)*, *iść (walk)* and *jechać (go)*.

The suggested division of verbs differs from the traditional divisions, among others the one in *Słownik języka polskiego (Dictionary of the Polish Language)* compiled by W. Doroszewski (Warsaw 1958-1969) and *Słownik języka polskiego (Dictionary of the Polish Language)* compiled by M. Szymczak (Warsaw 1978), based mainly on J. Tokarski's proposition (*Czasowniki polskie [Polish Verbs]*, Warsaw 1951).

Translated by Tadeusz Karłowicz